

Răsfoind o condică de inspecții școlare*

Cătălina MIHALACHE**

Forme și formalități

Prin bunăvoința unui fost coleg de facultate, am ajuns în posesia unui registru de inspecții școlare, din prima jumătate a secolului trecut. Mai precis, a unei fotocopii. Cât despre original, este sigur faptul că nu a fost preluat de Arhivele Naționale Iași; este greu de spus dacă și unde se mai află, la peste un deceniu distanță de la momentul „întâlnirii”.

Atunci când mi-a pus la dispoziție acest document, binevoitorul coleg preda la o școală din comuna Movileni (județul Iași), ce include satul Potângeni, de unde provine registrul de inspecții. Proaspătul absolvent de istorie din 1996 a rămas în acest post nespectaculos, unde s-a și titularizat, deși locuia în Iași (la aproximativ 30 km). În câțiva ani, a devenit chiar director la Școala gimnazială din satul Larga Jijiei (aparținând aceleiași comune). Precizările sunt importante, deoarece schițează o secvență din viața pe care o vom regăsi chiar în paginile documentelor, confirmând un parcurs profesional tipic pentru dascălii școlilor de țară, care aleg să rămână în același post, decenii în șir¹.

Registrul în sine are, în primul rând, meritul de a ne reaminti că există documente semnificative, în afara celor aflate în custodia Arhivelor Naționale, iar ele au fost (și încă sunt!) de o amploare nebănuită. Nu mai pomenim de cele distruse ori pierdute cumva în vârtejul timpului, deși ar merita, căci nu orice sfârșit a fost inevitabil. O mică notiță din acest registru menționează că a fost dus și adus cu grijă înapoi din refugiu, în anul 1944, când linia frontului a trecut prin sat, devastând localitatea.

Nefiind inventariată în sistemul arhivistic național, condica nu are numerotarea conformă standardului, dar filele sale au primit de la început numere imprimate prin ștampilare, prevăzute pentru fiecare nou formular de proces-verbal;

* Forma inițială a textului a apărut sub titlul *Romanul unei școli de țară: Potângeni*, în „Revista Arhivelor”, anul XCVI (2019), 1-2, p. 122-165.

** Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; catalinamihalache@yahoo.com.

¹ Este, însă, și o excepție în această evoluție, căci profesorul și-a construit în timp un parcurs politic la dimensiune națională, complet imprevizibil la începutul carierei sale didactice.

numerele sunt cuprinse între 1 și 105. Un proces-verbal de inspecție standardizat are alocate patru pagini tipărite cu rubrici speciale, dispuse *recto/verso*. Nu am văzut niciodată originalul, dar răsfoind copia, putem deduce că multe pagini necompletate (mai ales cele goale, aflate în poziția *verso*) au fost omise la fotocopiare. Cu titlu de exemplu, întâlnim totuși câteva pagini necompletate, dar copiate, anulate sau nu formal. Inexplicabil, lipsesc filele de procese-verbale numerotate de la 30 până la 34. Această sincopă este demarcată prin procesele-verbale de inspecție din 28 mai 1920, respectiv 30 ianuarie 1922. În afara cifrelor imprimate pe foaie nu există o altă formă de numerotare distinctă a documentelor, astfel încât nu putem ști dacă lipsesc efectiv câteva dintre procesele-verbale inițiale sau doar au fost desprinse niște file goale din cuprinsul condicii.

În general, procesele-verbale de inspecție școlară aveau un ritm de redactare destul de stabil, ceea ce însemna una sau două vizite de control pe an. Dar, în acest registru găsim destule situații cu mai multe documente înregistrate în același an: 3, în 1901; 5, în 1915; 5, în 1922; 4, în 1924; 5, în 1925; 5, în 1929; 3, în 1937; 3, în 1941; 5, în 1942; 5, în 1945; 3, în 1946; 3, în 1949.

Câteva intervale de cezură atrag atenția², trimițând tacit la convulsii grave ale istoriei naționale: 14 mai 1916 – 26 ianuarie 1918 (ceea ce corespunde, în linii mari, implicării României în Primul Război Mondial); 28 mai 1920 – 30 ianuarie 1922 (posibil din pricina crizei economice și politice postbelice, dacă nu este vorba despre unele mize locale); 26 martie 1931 – 27 ianuarie 1934 (perioadă ce poate fi asociată marii crize economice interbelice și restrângerilor bugetare aferente); 12 decembrie 1939 – 16 ianuarie 1941 (ani marcați de începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, de pierderi teritoriale, de cutremure catastrofale, de exilarea regelui Carol al II-lea și instalarea regimului Ion Antonescu împreună cu legionarii, apoi de alungarea acestora din urmă); 13 septembrie 1943 – 20 aprilie 1945 (apropierea și instalarea frontului în Moldova, ocupația militară sovietică, începutul ascensiunii comuniștilor la putere, evacuarea administrației).

Ultimele două intervale de pauză mai cuprinzătoare între două procese-verbale ar putea indica și o reșezare a periodicității de inspecție. Găsim astfel intervale mai mari între două controale, după cum se vede urmărind cadența lor: între 17 decembrie 1951 și 5 mai 1953, respectiv 17 noiembrie 1954 și 6 aprilie 1956; nu sunt ușor de descifrat. În afara unei bănuite acutizări a „luptei de clasă” impuse de regimul comunist și de o reducere a corpului de inspectori școlari, pot fi și explicații ținând de factorii locali, mai greu de reconstituit.

În formatul său original, registrul era autentificat printr-o bandă orizontală imprimată în marginea de sus a filelor, unde putem citi autoritatea emitentă – Controlul Învățământului Primar –, dar inscripționarea devine tot mai greu lizibilă, pe măsură ce derulăm filele de registru, iar după nr. 36, dispăre din paginile copiate. Pentru supra-autentificare, în colțul stânga jos al fiecărei pagini

² Exceptăm intervalele 1905-1907 și 1910-1912, care ar putea fi văzute ca fiind situații la limita „normalității”, căci vizitele anuale la anumite școli se puteau decala fără prea multe explicații.

noi de proces-verbal era specificat: „Imprimeria Statului”. Registrul propune pentru fiecare proces-verbal patru pagini secționare precis în cinci capitole de investigație și o încheiere-standard de localizare și de autentificare a inspecției. Ideea unor rubrici prescrise de autorități³ era mai veche și urmărea să obțină cu certitudine anumite tipuri de informații din teren, așa cum nu se întâmpla în mod regulat.

Instrucțiunile pentru inspecții reluau periodic cerințele emise de administrația școlară, dar răspunsurile erau în continuare inegale și nu neapărat precise. Din acest motiv s-a ajuns la astfel de rubrici supra-detaliate, după cum găsim în această condică.

Un proces-verbal era împărțit în cinci secțiuni. Prima dintre ele, *Starea materială și de igienă*, solicita detalii despre clădirea ce adăpostea școala, despre mobilier, despre curățenie și despre modul de aerisire, despre cum se ține apa de băut pentru elevi, despre suprafața sălii de clasă raportată la numărul școlărilor, despre situația combustibilului. Dar erau incluse și chestionări legate de școlari, începând cu distribuția copiilor pe clase, de la a I-a la a VI-a; se punea întrebarea „dacă elevii fac exerciții corporale și cântări?” și, în general, „ce înfățișare de sănătate prezintă?”⁴.

A doua secțiune era intitulată *Cancelaria școlii* și cuprindea situația documentelor școlare: condica de prezență a învățătorilor, matricola elevilor, condica de atestate de studiu; tot aici se cereau informații despre arhiva școlii, dar și despre „zestrea didactică”.

Partea a III-a cuprindea, efectiv, miezul inspecției școlare, sub titlul *Învățământul*⁵. Pentru a nu mai fi eludate aspectele semnificative ale investigației, s-a cerut explicit, într-o *Nota Bene*, ce trebuie să aibă în vedere un inspector:

³ Găsim o primă formulare de acest gen, cel puțin pentru un „cap” de proces-verbal, în *Regulamentul pentru Serviciul de Inspecție al școalelor*, publicat în MOF, nr. 31 din 13 iulie 1885. Vezi *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decizii și dispozițiuni generale ale acestui departament, de la 1864-1901, adunate și publicate sub îngrijirea dlor C. Lascăr și I. Bibiri*, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 413. Nu erau prescrise și rubricile de completat ale inspecției propriu-zise, doar datele de identificare: ziua, locația (sat, comună, plasă, județ), tipul de școală, numele și calitatea celui care efectuează inspecția, numele învățătorilor prezenți. Pare o exigență chiar minimală, ceea ce sugerează că inspectorii erau destul de neglijenți cu acest aspect. Art. 29 al Regulamentului menționa că fiecare școală primară trebuie să aibă un registru „parafat și sigilat de ministrul de Instrucțiune publică și culte”. Fiecare foaie era împărțită în trei coloane, dintre care a treia trebuia luată cu sine de revizor (fiind detașabilă); dar tocmai partea destinată consemnării rezultatelor inspecției era albă, lăsând inspectorului completa libertate de exprimare (*ibidem*, p. 412).

⁴ „Igienismul” școlar era în plină ofensivă la sfârșit de secol XIX și la începutul celui următor. Un text relevant pentru această campanie este cel semnat de dr. I. Felix, *Igiena școlară. Istoria ei, starea ei actuală*, Partea a III-a, *Igiena școlară (1832-1905)*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Științifice”, seria a II-a, tomul XXV, partea a III, *Igiena școlară*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903. Pentru analiza mai detaliată a fenomenului, vezi Constantin Bărbulescu, Alin Ciupală (eds.), *Medicine, Hygiene and Society from the Eighteenth to the Twentieth Centuries*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.

⁵ În copie, este rubrica cea mai ștearsă din laterala paginii respective, fiind greu de reconstituit, probabil din cauza dimensiunii originalului, care depășea clar formatul standard (pentru noi) A3.

Se va înscrie clasa sau clasele inspectate, institutorii sau învățătorii lor; se va observa: disciplina și atențiunea, metodel, gradul dezvoltării mintale al copiilor [sic!], temeinicia cunoștințelor, lucrările scriptice, textul de pregătire al lecțiilor, înaintarea studiilor față cu cerințele programei.

Aceasta era partea de investigație care se va dezvolta progresiv în detrimentul sau chiar până la omisiunea totală a celorlalte aspecte.

Foarte semnificativ pentru epoca în care a fost elaborat chestionarul, secțiunea a IV-a era special dedicată *Lucrului manual*. Erau chiar anii în care lucrul manual (cu varianta „lucrului de mână”⁶ pentru fete) se reglementa tot mai serios ca obiect școlar⁷, devenind obligatoriu în școlile primare. Se cereau detalieri despre „starea atelierului, uneltele, materiile prime, îndemânarea școlărilor”; nu și despre îndrumătorii copiilor dar, de obicei, exact aici se oprea însemnarea. Chestiunea atelierului era din start mai curând o sugestie de viitor, de vreme ce multe școli abia aveau una sau două săli de clasă, cât de cât amenajate.

Ultima secțiune, intitulată *Diverse*, avea și ea cerințe precise: „Școala sau învățătorul primesc vre-o publicație periodică școlară și care anume?; Ce lucrări noi didactice s-au mai citit?; Autoritatea județeană sau comunală dă concursul legal?“. Dacă despre autorități se mai pomenea câte ceva și, de obicei, pe un ton concesiv, în ceea ce privește orizontul de lecturi al învățătorilor, rubrica rămânea, de regulă, goală (iar uneori apărea și un NU sau NIMIC hotărât în dreptul respectivelor întrebări).

Prima mențiune pozitivă în această rubrică slab frecventată apare târziu, când „ajutoarea de învățătoare” Paraschiva Teodorescu, „numită cu titlu provizoriu” încă din 1901 – și singura care preda atunci în școală – a declarat că citise *Cursul de pedagogie* al lui I. Găvănescu (proces-verbal din 30 octombrie 1908, f. 14 v.). Tot ea citea, doi ani mai târziu, Revista „Asociației Învățătorilor [și Învățătoarelor din România]”⁸ (proces-verbal din 18 ianuarie 1910, f. 18 v.).

⁶ „Lucrul de mână” are o poveste mult mai veche decât lucrul manual pentru băieți, fiind practic nelipsit din școlile pentru fete; îl găsim în programa școlilor primare de stat încă de la 1864. Noutatea anilor 1880-1890 consta în accentul pus pe „cusăturile naționale”. Mai multe despre subiect vezi în Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul. Interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Limes, 2008, p. 25-39.

⁷ Programa de școală primară din 1893 a cuprins pentru prima oară și lucrul manual ca materie obligatorie; vezi *Colecțiunea legilor, regulamentelor...*, p. 1073. De fapt, nu a existat de la început o programă anume pentru practicarea lucrului manual, tocmai pentru a se lăsa fiecărui învățător posibilitatea de adaptare la condițiile locale. Sugestiile erau minimale: „împletituri, cartonaje și lucrări ușoare de tâmplărie”. Teoretic, învățătorul ar fi trebuit să își alcătuiască o programă proprie, pe care să o supună apoi spre aprobare inspectorului, dar practic revizorii doar luau act de cele petrecute, dând sau nu unele sfaturi și făcând, cel mult, câteva precizări sau aprecieri relative la munca dascălului cu elevii săi. Vom vedea însă că la examenul de absolvire a clasei a V-a se cereau și lucrări efectuate de copii. Cea mai interesantă notație de acest gen a fost aceea din procesul-verbal de inspecție datat 30 martie 1922, încheiat cu „vii mulțumiri” aduse învățătorului M. Hulubei pentru întreaga sa activitate; cu acest prilej a fost remarcat elevul „Mititelu Const. din clasa a V-a”, pentru calitatea împletiturilor din paie.

⁸ Care apărea din 1900, la Buzău.

Timp de peste un deceniu nu mai găsim alte mențiuni. Între timp, ea a devenit învățătoare cu titlu „definitiv”.

Apoi aflăm că învățătorul M. Hulubei citea revista „Lamura”⁹, menționată mai întâi în procesul-verbal din 18 noiembrie 1924, apoi în cel din ianuarie 1925, când se adăuga și „Revista învățământului”, alături de „ultimele noutăți pedagogice ale dlor [I.] Nisipeanu și Gh. Antonescu”. Lăudabilul cititor nominalizat aici, care dobândise între timp titlul de învățător „definitiv”, fiind și director al școlii, a fost în mod clar foarte apreciat de revizorul școlar de clasa a II-a (subrevizor) Spiridon Râpă.

Prin contrast, putem aprecia că același revizor a fost foarte sever cu ocupanta postului al doilea din școală, domnișoara Elena Vrânceanu, suplinitoarea care preda aici, din 1923. Subrevizorul a insistat să îi demonstreze incapacitatea profesională până când a fost înlăturată din post – situație destul de rar întâlnită și unica înregistrată în această condică. Cel puțin așa deducem din faptul că un proxim proces-verbal a înregistrat-o drept succesoare a respectivei domnișoare pe doamna Emilia Hulubei¹⁰, foarte probabil soția învățătorului M. Hulubei, lăudată pentru rezultatele obținute de elevii săi. Documentul respectiv nu mai conținea să evidențieze meritele directorului învățător, la toate capitolele posibile: învățătura copiilor, buna gospodărire a școlii, cursuri pentru adulți, curs cu elevi de clasa a V-a (ceea ce foarte rar a fost consemnat), predarea lucrului manual (la băieți), foarte bune relații cu sătenii și autoritățile. Apogeul acestui exercițiu encomiastic a fost sublinierea faptului că

[...] învățătorul [Hulubei], în dragostea ce are pentru misiunea sa, citește revista *Lamura*, *Ideia*¹¹ etc.; de asemenea constat că citește ultimele noutăți pedagogice: *Școala educativă* de [N.] Moisescu¹², *Probleme de logică* de [I.] Petrovici, *Pedagogia utilitaristă* de H. Spencer, *Pedagogia morală* a lui Kant¹³, *Pestalozzi și Educația poporului*¹⁴, *Educația cetățenească* de Kerchen, Steiner¹⁵ și *Evoluția sistemelor de morală* de Gr. Tăușan (f. 52).

⁹ Înfiiințată în 1919, cu profil dascălesc, avându-l ca director pe Al. Vlahuță.

¹⁰ Deși, în certificatul de căsătorie, din 1921, ea apare ca fiind de profesiune „agricultoare” (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale ale personalului didactic de la școlile din regiunea Iași*, vol. I, A–H, dosar H/339, f. 11).

¹¹ Foarte probabil, se referea la revista „Ideea europeană”.

¹² N. Moisescu, *Școala educativă*, București, Imprimeria Cooperăției Române, 1920.

¹³ La acea dată, Const. V. Buțureanu tradusese din franceză o lucrare intitulată *Tratat de pedagogie* (1912), de Immanuel Kant, cu note lămuritoare din alte lucrări ale filosofului. În 1924, s-au tradus, într-o ediție îngrijită de A. A. Luca, fragmente din *Critica rațiunii practice*, sub titlul *Religia în limitele rațiunii pure* (1793); într-o anexă, era cuprins un fragment cu titlul *Știință și morală*; vezi <https://mirceadiaconu.wordpress.com/2016/04/11/tabelul-cronologic-complet-al-traducerilor-in-limba-romana/> (accesat la 15 martie 2022). Trimiterea confuză a revizorului pare să se refere, totuși, la tratatul de pedagogie.

¹⁴ În această notație, revizorul pare că nu se referă la o lucrare originală a pedagogului elvețian Johann Heinrich Pestalozzi, ci la lucrarea lui George G. Antonescu, *Pestalozzi și educația poporului*, București, Tipografia Jockey-Club, 1919.

¹⁵ Georg Michael Kerschensteiner – pedagog german, care a dezvoltat educația vocațională în Germania, cunoscut mai ales din anii 1890, când a devenit directorul școlilor publice din München. Lucrarea citată apăruse în original în 1901 (*Die staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend*).

Practic, se poate spune că revizorul a pus în seama învățătorului cam tot ce știa el în materie de lecturi pedagogice recomandate sau la modă, iar ca să împace și rubricația și intenția encomiastică, le-a declarat pe toate „noutăți”.

În noiembrie același an, în locul dnei Emilia Hulubei apărea însă dra Elena Bârlădeanu, suplinitoare, iar din anul următor, 1927, domnul Hulubei dispare complet din această locație. Îl putem găsi funcționând la școala de aplicație a Școlii Normale din Iași, iar după un scurt interludiu sătesc (la Rediul lui Tătar, în 1929), a rămas definitiv ca învățător (și chiar director) la o școală primară din oraș. Cariera începută cu succes la Potângenii a fost confirmată în Iași¹⁶.

Pentru următoarele trei decenii vom găsi aici, în schimb, familia de învățători Corduneanu (Cordoneanu). În 1928, inspectorul încă mai nota câteva titluri de periodice lecturate la școală¹⁷, dar noii învățători se vor remarca prin alte înfăptuiri, nu prin „lecturi pedagogice la zi”.

Revenind la formularul de proces-verbal tipărit, ajungem la încheierea-standard a documentului, care mai rezerva o rubrică pentru *Observații generale*, cerând apoi identificarea și localizarea evenimentului (inspecției): „Școala... no..., inspectat azi..., luna..., anul 189..., ora..., comuna..., cătunul..., județul..., plasa... Revizor...”¹⁸. Era și un loc special destinat pentru *Sigiliul Școlii*, dar aceasta constituie o poveste aparte.

Încă din 1901 se atrăgea atenția învățătorilor să ceară de la comună un sigiliu pentru școală, dar abia peste șapte ani vedem o astfel de autentificare

¹⁶ Mihai Hulubei se născuse în 1898, în satul Românești al comunei Movileni, din județul Iași. În 1919 obținea diploma de capacitate ca învățător, cu media 9,10 (a fost al doilea clasat din cei 84 de absolvenți ai Școlii Normale). În 1921 s-a căsătorit, iar în anii următori (cât a funcționat la Potângenii) a avut doi copii. Înainte de a preda aici, fusese pentru câteva luni suplinitor la școala din satul Mălăiești, în 1919 (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A-H, dosar H/339, f. 7 r.-v., 8, 12). În 1922 a fost decorat cu ordinul „Coroana României”, în grad de cavaler (*ibidem*, f. 39). Tot în perioada când a lucrat la școala din Potângenii, a primit o diplomă din partea Prefecturii județului Iași, „pentru că s-a distins în predarea lucrului manual” (*ibidem*, f. 44), și a fost decorat cu „Răsplata muncii pentru învățământ clasa a III-a” (*ibidem*, f. 38). La *Expoziția generală a școalelor primare și a grădinițelor de copii din Municipiul și județul Iași*, din iunie 1934, a primit o *Diplomă de onoare cl. a III-a*, „pentru cartonaj, modelaj, țesături de hârtie și obiecte din lemn” (*ibidem*, f. 45). S-a distins și în alte domenii, primind, în 1936, „insigna Pregătire Premilitară cl. II-a” (*ibidem*, f. 42). În ianuarie 1938 a fost delegat „inspector școlar primar cu controlul în învățământ”, pentru municipiul și județul Iași, dar în luna următoare a demisionat (*ibidem*, f. 35, 36). A participat la război, fiind remarcat de superiorii săi. Un rezumat elogios al întregii sale activități a fost consemnat în procesul-verbal de inspecție specială în vederea acordării gradului superior și a gradației de merit, din 6 martie 1946 (*ibidem*, f. 20-21). Găsim aici o scurtă definire a gloriei locale pe care o întruchipa acest învățător exemplar: „[...] cine din Iașul nostru nu cunoaște și nu a apreciat cu elogiile activitatea didactică a dlui Hulubei?” (*ibidem*, f. 20). Decesul său prea timpuriu, în 1947, a întrerupt șirul realizărilor personale, dar acest eveniment nefericit a dus la întocmirea unui riguros și consistent „dosar de pensiune” pentru urmașii săi, care ne ajută să reconstituim cu destulă fidelitate evoluția sa profesională.

¹⁷ Titlurile erau numeroase: „Lamura”, „Revista Generală a Învățământului”, „Vremea școlii”, dar „și altele” (*ibidem*, proces-verbal din 6 iunie 1928, f. 55 v.).

¹⁸ Era un registru deja vechi. La AN-Iași am identificat, de exemplu, un registru imprimat cu anul „190...”; vezi fondul Inspectoratului Regional Școlar Iași, dosar 438, care constă într-un registru de inspecție al școlii din cătunul Goruni (Goroni), comuna Tomești, județul Iași.

imprimată (pentru procesul-verbal din 30 octombrie 1908). De formă ovală, urma sigiliului avea următoarea inscripție: SCOALA RURALĂ MIXTĂ DIN SAT POTÂNGENI, COM. MOVILENI PL[ASA] COPOU, JUD. JASSI, ROMANIA. A fost folosit și ulterior, dar nu constant; ultima oară îl găsim imprimat pe documentul datat 28 mai 1920, apoi niciun alt proces-verbal nu a mai fost ștampilat astfel.

Cazul sigiliului este exemplar pentru a ilustra ritmul realizării achizițiilor școlare, care s-a menținut neperturbat, indiferent de mărimea investiției sau de necesitatea presantă invocată de solicitanți. Garduri, uluci (burlane), bănci, reparații la pereți sau la acoperiș, curățarea grădinii, reparația ușilor sau completarea geamurilor, aducerea unui dulap, a meselor, a băncilor sau a scaunelor, a lemnurilor de construcție – toate se târăgău cu lunile și cu anii sau, până la urmă, erau complet ignorate. Au fost cazuri când învățătorii au plătit din salariul lor costurile de curățenie și reparație, ca să nu li se mai reproșeze starea proastă a școlii¹⁹, sau au luat inițiative de-a dreptul îndrăznețe pentru finanțarea reconstrucției unei clădiri distruse²⁰.

Curând, solicitările formularului tipărit au devenit în bună parte desuete. Cel mai rapid s-au perimat întrebările care de la început pot părea cumva nefirești cititorului din zilele noastre, despre starea apei de băut sau aerisirea claselor, ori întrebarea dacă elevii fac „exerciții corporale și cântări”. În contextul deja amintit, al igienismului în ascensiune și al rolului tot mai important al gimnasticii școlare²¹, astfel de întrebări erau în acord cu discursul pedagogic de la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor.

¹⁹ Este ceea ce a făcut Aglaia Corduneanu după ce i s-a reproșat că nu are grijă de școală. Învățătoarea era depășită de situație: preluase răspunderea întregii școli de la soțul său, concentrat de mai multe luni, având și trei copii de crescut, dintre care doi mici, de 2 și 4 ani. Tonul amenințător al revizorului, care constata o delăsare îngrijorătoare a școlii – „recomand dnei Directoare a fi preocupată mai mult de interesele școlii decât de cele personale” (procesul-verbal din 10 iunie 1942, f. 78 v.) – a determinat-o pe învățătoare să cheltuiască 5.000 de lei din salariul său pentru reparații și curățenie, de vreme ce suma de 1.000 lei alocată de către Comitetul școlar al comunei era insuficientă (procesul-verbal din 13 august 1942, f. 79).

²⁰ Găsind școala complet distrusă de război – așa cum, de altfel, era întregul sat – directorul Constantin Corduneanu a organizat un comitet de reconstrucție, care a luat în arendă de la Regiunea Agricolă Iași o suprafață de 197 de hectare de stuf, pentru a fi exploatată în folosul școlii (satul Potângeni se învecinează cu Delta Moldovei, o amplă suprafață de apă, mlaștini, stufăriș, păpuriș etc., alimentată de râurile Jijia și Miletin). Vânzând mii de „maldăre de stuf”, comitetul adunase deja „frumoasa sumă de 592.000 lei” (procesul-verbal din 5 decembrie 1945, f. 85). Dar acest început promițător nu a avut urmări consistente. Abia peste șapte ani, cu fonduri de la autoritățile de stat, se va încheia construcția unei modeste clădiri noi.

²¹ Legea învățământului din 1864 prevedea și secvențe de exerciții fizice pentru elevi. Prevederea era de obicei neglijată, din lipsa competenței, a materialelor didactice sau, pur și simplu, din lipsa valorizării acestui aspect al vieții școlare. Activitatea stăruitoare a cunoscutului profesor ardelean George Moceanu (1831-1908) a înviorat deopotrivă orelle de educație fizică, dar și învățarea dansurilor populare de către elevii din Regat. El a publicat o lucrare teoretică (1869), iar în 1879, gimnastica a fost introdusă ca obiect școlar obligatoriu. În 1880, dr. C. I. Istrati a publicat *Considerații asupra importanței și necesității gimnasticii din punct de vedere igienic și social*, consolidând o viziune deja coerentă. Acest curent de opinie ilustra și dorința educării viitorilor ostași ai țării, pentru care se vor impune și exerciții premilitare, ba chiar o organizație

Legat de starea „apei de băut”, relatările expuse pe parcursul a câtorva procese-verbale ne ajută să aflăm, până la urmă, la ce se refereau autoritățile; apa necesară elevilor nu ar fi trebuit să se păstreze într-un vas ca oricare altul, ci într-unul acoperit și înzestrat cu robinet. În 1903, revizorul solicita învățătoarei de atunci „să ceară de urgență, de la primărie”, un astfel de obiect (proces-verbal din 21 martie 1903, f. 8). În 1910 era amintit un vas acoperit, dar situația pare că nu a durat și abia peste alți ani s-a consemnat existența unui „vas de lemn acoperit și cu robinet” (proces-verbal din 4 martie 1915, f. 22). Nu insistăm asupra eficienței sanitare a acestui dispozitiv – care este foarte redusă, din punctul nostru de vedere, însă era un progres față de situația anterioară –, dar subliniem, din nou, lentoarea gesturilor necesare pentru înzestrarea școlii și nevoia intervențiilor personale, insistente, poate chiar stânenitoare, fără de care autoritățile nu își îndeplineau obligațiile. Este ceea ce caracterizează, în primul rând, istoria școlii noastre.

Pentru a încheia plasarea documentului analizat în parametrii geografico-temporali de bază, revenim asupra faptului că „emitentul” condiției era școala primară mixtă din Potângeni, sat aparținând comunei Movileni²², județul Iași. La început de secol a existat și importanta precizare: „plasa Copou-Turia”. Plasele, ca subdiviziuni administrative ale județelor, nu au avut o componentă fixă. Dacă ar fi să urmărim istoria lor recentă, de la 1892, când s-a publicat legea de organizare administrativă²³, până în 1950, când s-au suprimat definitiv aceste subdiviziuni ale județelor, am găsi o evoluție sinuoasă a regrupării comunelor sub o denumire sau alta. Astfel, la câteva inspecții distanță de prima mențiune găsim specificată plasa Coarnele-Caprii (după numele altei comune din apropiere), apoi plasa Movileni, iar mai târziu plasa Bahlui²⁴. După care, o astfel de notație este pur și simplu omisă, iar inspectorii fac alte referiri, cerând să le

special dedicată acestui aspect, „Micii Dorobanți”, din 1905 (vezi Silviu Hariton, *Childhood in Romanian Context: Les Petits Dorobants*, în „Historical Yearbook” vol. VI, 2009, p. 57-76). Ecoul Războiului de Independență din 1877-1878 era direct perceptibil în astfel de inițiative.

²² Este vorba despre comuna Movileni, aflată la aproximativ 30 km de orașul Iași, spre interiorul (nord-vestul) județului cu același nume. Fiind aproape de comuna Șipote, care a fost reședința plășii Turia în cea mai mare parte a secolului XX, a rămas cumva firesc în legătură cu acest centru. Satul Potângeni beneficia și de o legătură feroviară, având o haltă pe traseul regional Iași – Dorohoi. Poate că tocmai acest amănunt explică faptul că școala a fost vizitată, de obicei, măcar anual. În rest, drumul principal care traversează satul este cel care leagă comunele Movileni și Groznița (alt reper important al zonei) de Iași (DJn 282), recent modernizat.

²³ Este vorba despre *Legea pentru organizarea autorităților administrativ exterioare, dependente de Ministerul de Interne și fixarea circumscripțiilor administrative*, nr. 3319/1892, care împărțea teritoriul țării în județe, plase și comune. Plășile au avut o formă proprie de conducere administrativă, preturile. Fondul preturii plășii Copou, de exemplu, de la AN-Iași, acoperă anii 1906-1952.

²⁴ Plasa Bahlui (după numele râului care traversează o parte a județului și orașul Iași) sau Bahlui-Cârligătura sau doar Cârligătura chiar au existat, la fel și plasa Turia, dar Movileni și Coarnele-Căprii (Caprei) au fost doar comune. Apelarea lor poate fi o simplă contaminare cu reperele locale mai proeminente, ceea ce arată tendințele de raportare a micilor slujbași ai statului, cum ar fi subrevizorii (numiți, într-o vreme, revizori școlari de clasa a II-a), față de centrele de putere sau prestigiu din teritoriu.

fie trimise copii după procesul-verbal la sediul de circumscripție școlară din: Românești (un sat de lângă Prut, aproape de județul Botoșani), din Podu Iloaiei (orașel aflat la aprox. 25 km de Iași) sau din Spinoasa-Erbiceni (ultima denumire referindu-se la o comună apropiată de Podu Iloaiei, cu haltă de tren). Atunci când nu se specifică sediul Inspectoratului școlar județean sau regional Iași, găsim alte destinații pentru copiile transcrise de pe respectivele procese-verbale: școlile la care activau (sub)revizorii din satele Forăști, Fântânele-Vechi, Hărpășești, Sârca sau chiar adresele personale din Iași: str. Ion Creangă nr. 3 sau nr. 47, str. Trei Ierarhi nr. 12, str. General Eremia Grigorescu nr. 33, str. Banu nr. 4, str. Petru Rareș nr. 23, str. Teodor Speranția nr. 11, str. Fulger nr. 2, str. Greceanu nr. 5.

După cum se vede, situarea în spațiu a emitenților proceselor-verbale este și nu este clar delimitată, dar ne oferă destule repere ca să înțelegem universul în care activau și la care se raportau deopotrivă dascălii și inspectorii lor. Nu există o relație centru – periferie, ci o constelație de nuclee semnificative, atât colectiv, cât și personal, iar marele Oraș (în acest caz, Iașul) este practic o altă lume, paralelă vieții din satele, comunele sau micile orașele care se susțineau reciproc prin simpla reiterare a unei vecinătăți geografice accesibile. Orașul nu era doar sau neapărat îndepărtat, era o altă realitate.

În ceea ce privește dimensiunea temporală acoperită de întregul registru, prima inspecție consemnată a fost datată „21 februarie 1900, orele 2-4 [p.m.]”, iar ultima – „12 aprilie 1958”. Cele două date nu surprind nici începutul, nici sfârșitul acestei școli, dar traversează suficiente etape istorice relevante.

Ca imprimat oficial, condica are însă propriul său reper cronologic. În josul ultimei pagini (dintre cele patru, câte cuprinde un formular standard), găsim o formulă tipizată de datare, care include anul „189...”²⁵. Deci, condica este un produs tipic al ultimului deceniu din secolul XIX, fiind o piesă concludentă pentru acel *Belle Époque* al școlii românești, marcat de activitatea lui Spiru Haret²⁶. El a insistat în mod special pe eficientizarea și expansiunea inspecțiilor școlare, fără de care reformele sale nu ar fi avut un impact de durată.

Deși registrul era imprimat în rubrici strict delimitate, majoritatea inspectorilor nu au fost dispuși să se conformeze structurii de analiză propusă. La un moment dat, notația ignoră complet – nu doar parțial, ca în primele cazuri –

²⁵ De la prima consemnare, această notație a trebuit corectată, căci era anul 1900. Pe măsura trecerii anilor, a devenit tot mai evident faptul că scopul principal al celor care au folosit condica era să nu irosească un imprimat deja achiziționat, aflat la dispoziția școlii. Paginile goale sunt tot mai rare, procesele-verbale se îngrămădesc în spațiul disponibil, chiar și câte două pe pagină. Așa ajungem până în anii 1950, când ultimele file sunt judicios acoperite, cu pagini „îndesate” irespirabil peste liniatura existentă.

²⁶ Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice între anii 1897-1899, 1901-1904, 1907-1910, dar foarte influent, de fapt, timp de peste trei decenii. Cât despre posteritatea sa, putem spune că a fost poate chiar mai radiantă decât activitatea din timpul vieții. Dar este posibil ca formularul respectiv să nu intre strict în decupajul cronologic al ministeriatelor lui Haret, ci să se plaseze, mai curând, în proximitatea legii pentru organizarea administrației centrale a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice (prima de acest gen), din 31 august 1892, promovată de Take Ionescu.

rubricile propuse. Procesul-verbal cu numărul 23 (datat doar 14 aprilie; prin deducție, se poate completa și anul, 1915) debutează furtunos cu o compoziție proprie a inspectorului, așezată oblic pe foaie, peste rubricile tipărite; următoarea este așezată la fel, continuând și pe verso, cu o narațiune încă mai extinsă. Astfel de redactări s-au mai reluat, dar cea mai frecventă formă de ignorare a cerințelor a fost suprascrierea ordonată, orizontală, de obicei amplă, peste cele tipărite. Practic, din aprilie 1915, registrul devine un simplu suport de hârtie, pe care se aștern expunerile inspectorilor – care uneori mai subliniază cuvintele-cheie ale investigației, altele nu –, indiferente la rubricile respective și poate chiar dornice să le acopere, căci nu mai cadrau cu interesele semnatărilor. Pentru câteva dintre vizite, inspectorii mai completează doar ultima rubrică fixă – care fusese cândva singura – pentru identificarea datei, a locului și a persoanelor direct implicate. Apoi, și aceasta este ignorată, făcându-se trimiteri de identificare minimale, incomplete și, cel mai adesea, indescifrabile. La un moment dat, un inspector chiar cere înlocuirea registrului²⁷ – era cumva firesc, în plină afirmare a vieții „democrat-populare”, care voia să se desprindă de amintirea vechiului regim –, dar cerința i-a fost ignorată și condica a fost completată până la ultimul rând al ultimei pagini.

Ca extindere, procesele-verbale nestructurate conform rubricilor impuse variază de la câteva rânduri incomplete²⁸, la aproximativ patru pagini. Naratiunile largi aveau o motivație aparte: o inspecție specială de promovare a învățătorului sau, dimpotrivă, nevoia de a demonstra multiple și grave deficiențe ale celor vizati.

Cea mai neașteptată notație din registru este recuperarea unui proces-verbal, transcris la revenirea învățătorilor din refugiu. Ambii soți au înscris propriile observații, după semnătura pusă în numele subinspectorului Gh. Popescu: „Originalul prezentului proces-verbal este la dosarul cu acte al școlii pe anul 1944-[19]45. Transcrierea s-a făcut întocmai după original. Director Const. Corduneanu”; „Registrul prezent a fost păstrat de subsemnata de la 25 martie 1944 până la mai 1945, când m-am reîntors în localitate. Înv. Aglaia Corduneanu”²⁹. Această informare laconică se referă la refugiul din timpul luptelor care s-au dat în zonă, pe frontul din Moldova; satul a fost distrus, după cum aflăm din procesele-verbale ulterioare, care dau suficiente detalii.

După 1950, procesele-verbale devin compoziții ample, structurate în funcție de obiectivele inspecției, de secțiunile tematice, de sarcinile încredințate învățătorilor. Observațiile autorilor intră în detalii incredibile, insistând asupra modului în care elevii scriau literele, a tipului de caiet necesar pentru caligrafie,

²⁷ „Tov. Director va procura și o nouă condică de inspecție, unde va fi transcris și acest proces-verbal”, se nota la 17 noiembrie 1954 (f. 99).

²⁸ Cel mai succint pare o simplă telegramă: „4/IV.950. Vizitat școala și lucrările noi la construcție. Șeful Secției Învățământ, [semnătură indescrifabilă]” (f. 93). În total, sunt 104 procese-verbale.

²⁹ Vezi procesul-verbal din 20 aprilie 1945, f. 82 v.

a nevoii de împărțire a tablei în două pentru rezolvarea problemelor de matematică, a constatării necunoașterii unor detalii din geografia țării ș.a. Dar realitățile radiografiate nu erau în mod necesar foarte diferite de cele din trecut, ci doar mai strict supravegheate (eventual și redenumite sau doar reasezate declarativ sub alte finalități retorice). Toate activitățile³⁰ trebuiau planificate, înregistrate, raportate, vizate etc.

Hârta înghițea tot mai mult viața pe care ar fi trebuit să o redea posterității. Peste toate, nevoia cultivării unui criticism exagerat – în acord cu ideologia vremii – a dus la supradimensionarea constantă a proceselor-verbale, de o manieră necunoscută înainte de anii 1940.

Povești de șantier

Conform legii învățământului din 1864, orice comună rurală trebuia să aibă o școală cu un învățător (art. 66)³¹. *Legea asupra învățământului primar și normal-primar* din 1896 a extins această obligație la orice cătun (sat), dar varianta sa din 1900 a impus unele amendamente, mai realiste: „în orice cătun, unde se află mai mult de 40 de copii de vârstă școlară, se va înființa o școală” (art. 20)³². În cazul în care într-un sat erau mai puțin de 40 de copii de școală, ei puteau veni la școala satului din apropiere. Dacă ei se aflau la o distanță de peste 3 km de cea mai apropiată școală, le era alocat un învățător-ajutor (adică având un salariu redus, dar și o calificare inferioară)³³ ori, pentru câteva zile pe săptămână, era trimis să predea un învățător titular din comuna respectivă, pentru un anume spor de salarizare (de 20 de lei). O altă variantă era ca un învățător titular să predea pe rând, câteva luni pe an, în mai multe școli de cătun³⁴. Toate aceste precauții ne arată cât de greu era, în fapt, să se asigure un dascăl copiilor de săteni și asta dacă se luau în considerare doar datele demografice și distanțele dintre localități (corelate cu drumurile precare), fără să mai pomenim de alte aspecte (neattractivitatea posturilor, calificarea deficitară a multor învățători, lipsa clădirilor școlare etc.).

Deci, prima condiție pentru numirea unui învățător ținea de buna înregistrare a copiilor apti și de o frecvență școlară aproape regulată. Reamintim că părinții, tutorii sau patronii („stăpâni”) copiilor care nu îi trimiteau la școală erau supuși amenziilor, fapt care s-a prevăzut încă de la prima lege a învățământului,

³⁰ Și sub-activitățile, am putea spune. La un moment dat, un inspector recomanda: „[...] fiecare învățător va avea un caiet special pentru evidența greșelilor făcute de elevi în timpul dictărilor” (proces-verbal din 17 noiembrie 1954, f. 99). Pe lângă o astfel de minuțiozitate, faptul că se cerea și o condică specială pentru înregistrarea ședințelor consiliului pedagogic (format din trei persoane!) pare aproape rezonabilă (*ibidem*).

³¹ *Vezi Antologia legilor învățământului din România*, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004, p. 28.

³² *Ibidem*, p. 64.

³³ Salariul era de 40, nu de 60 de lei – cât avea un suplinitor – sau de 90 lei – cât avea un învățător obișnuit.

³⁴ *Ibidem*, p. 115.

cea din 1864. La rândul lor, învățătorii care nu se asigurau de o bună frecvență a copiilor erau în pericol de desființare a postului propriu³⁵. Frecvența școlară a rămas un subiect de bază al inspecțiilor școlare, până la mijlocul secolului XX, când, cel puțin scriptic, a fost atins obiectivul dorit, al prezenței de 100% a elevilor înscriși³⁶.

Dar nu frecvența elevilor era prima grijă a controlului școlar propus în această condică, ci existența unei clădiri/încăperi adecvate pentru învățătura elevilor³⁷. Aceasta era în răspunderea autorităților comunale, ca și mobilierul sau combustibilul necesar; în subsidiar, asigurarea unei locuințe pentru învățător era tot problema comunei.

³⁵ În 1919, la o inspecție au fost găsiți prezenți 24 de copii din cei 81 înscriși. Învățătoarea a fost serios mustrată și i s-a cerut „să aplice obligativitatea tuturor părinților nemobilizați”, după ce le va explica, din nou, foloasele școlii (proces-verbal din 14 martie 1919, f. 28). Peste câțiva ani, inspectorul regional Dimitrie Sachelarescu amenința direct învățătorii: dacă nu va crește frecvența (doar 67 din cei 92 de copii înscriși veneau la școală), se va reduce postul al II-lea (proces-verbal din 6 martie 1924, f. 42). Amenințarea a avut efect. În cursul aceleiași luni, frecvența a crescut de la 67 la 80 de copii (proces-verbal din 25 martie 1924, f. 43). Se pare că cea mai mare rată de înscriere a copiilor la școală din acești ani a fost în 1937, când s-au înregistrat 138, dintre care frecventau 126. Imediat după izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, frecvența a scăzut la aproximativ 50-60%. Refacerea demografică a fost modestă, iar din anii 1950 a intervenit și migrația copiilor în alte localități (probabil la oraș). Copiii erau sfătuiți (insistent) să continue studiile în clasele V-VII, dar școala din Potângenii nu avea decât patru clase (vezi procesul-verbal din 5 mai 1953, f. 96).

³⁶ Pentru atingerea acestui deziderat s-a făcut tot posibilul... scriptic. Găsim, astfel, cazul unui copil ce nu se putea deplasa, „având un picior anchilozat”. Se menționa că este „școlarizat la domiciliu”, dar inspectorul a dispus ca „pentru anul viitor tov. Director [il] va scoate din rândul înscrișilor [la școală] pe acest elev, deoarece nu poate frecventa cursurile, din cauza defecțiunii fizice amintite” (proces-verbal din 17 noiembrie 1954, f. 98). Astfel dispărea ultimul inconvenient al unei raportări perfecte. Ulterior, s-a semnalat și un alt caz: „[...] eleva Căpățână Paraschiva din cl. [a] III-a este neșcolarizată, fiind cel mai mare copil la [o] mamă văduvă cu 5 copii mici, pe care [ea, fetița] îi îngrijește” (proces-verbal din 3 mai 1957, f. 103 v.). Situația familiei nu era ameliorabilă, indiferent de discursul populist al regimului comunist. Soluția era aceeași ca în orice alt caz critic: muncă în plus și supra-responsabilizarea învățătorului. Fără să mai aștepte indicațiile inspectorilor, învățătoarea clasei respective, „tov. Dârvaru Ana, îi preda din când în când [fetiței] lecții la domiciliu” (*ibidem*). Era, poate, o școlarizare fictivă, dar și o formă de susținere morală pentru familia și copilul respectiv. Inspectorul a dispus ca fetița să fie examinată „în toamnă”, deci se dorea totuși ca ea să absolve cumva școala primară. Oricum, zilnic lipseau de la școală câțiva elevi, „reținuți de părinți pentru treburi gospodărești” (*ibidem*) și această realitate era de neocolit.

³⁷ Chiar în textul primei legi a învățământului, din 1864, școlarizarea depindea, în esență, de existența unui spațiu special dedicat învățării (nu neapărat a unui învățător calificat). Teoretic, asigurarea lui se afla în grija autorităților locale (și, subadiacent, a sătenilor) dar, în realitate, prin mecanismul de salarizare a învățătorilor, la care se adăuga presiunea directă a superiorilor ierarhici, răspunderea de a găsi și amenaja un astfel de spațiu, de preferat, chiar de a-l edifica, ajungea la învățător. „S-a plecat de la o concepție foarte curioasă: se cerea învățătorului, în primul rând, să-și facă școala [...]. Aceasta vine cam totuna cu pretenția de a i se cere unui președinte de tribunal să-și facă tribunalul, unui comandant de regiment să-și ridice cazarmă și unui mecanic să-și facă o mașină”, după cum observa un dascăl la începutul perioadei interbelice (Ioan D. Isac, *Din zilele unui învățător de la țară. Memorial din Primul Război Mondial. Intervenții parlamentare. Publicistică*, București, Editura Eminescu, 1986, p. 7-8).

Totuși, majoritatea școlilor din țară nu au avut o clădire proprie, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea sau începutul celui următor. Din nou trebuie să invocăm numele lui Spiru Haret, care a întreținut o adevărată campanie de construcție, prin organisme special instituite (Casa Școlilor), finanțare directă sau prin creditare, planuri-standard de construcție și printr-o presiune constantă asupra autorităților locale. Dr. Constantin Angelescu (ministru al Instrucțiunii Publice între 1918-1919, 1922-1928, 1933-1937) a continuat cu mult zel efortul de edificare, astfel încât a și fost poreclit (puțin ironic) „ministrul-cărămidă”³⁸.

Registrul debutează cu o imagine emblematică a epocii: școala se afla într-un „local impropriu”, însă în sat nu se găsea altul mai bun³⁹. Pentru lămuriri, putem citi în continuare: „localul este neîncăpător, neluminos, cu un cubaj [de aer] insuficient față de populația școlii”, astfel încât „autoritatea comunală este invitată de a găsi un loc mai spațios și mai igienic”⁴⁰. Bineînțeles că acest lucru nu s-a întâmplat. Obosiți să reia o descriere sumbră, deși localul închiriat mai varia, inspectorii trimit la relectura proceselor-verbale anterioare; nr. 10 trimite la nr. 8, nr. 15 la nr. 14⁴¹.

După zece ani, găsim precizarea: „local închiriat, absolut impropriu sub toate raporturile. În prezent se clădește un local propriu care va fi terminat în vara viitoare”⁴² (proces-verbal din 18 ianuarie 1910, f. 17). Următorul document, din 30 septembrie același an, puncta, în sfârșit, că este vorba despre un local propriu, dar în realitate construcția nu era încheiată. Probabil comuna nu a mai vrut să plătească chirie și astfel lecțiile s-au mutat în clădirea nouă. Era construită din cărămidă, cu o singură sală de clasă și cu locuință pentru învățător (director), făcută după planul-tip furnizat de Casa Școalelor. Mulți ani vor continua observațiile legate de nefinisarea acesteia, mai ales datorită lipsei burlanelor de scurgere, din care cauză apa se infiltra în pereți (proces-verbal din 4 martie 1915, f. 22 v.). Foarte rar s-a considerat că localul școlii este în bună stare (în 1922, de pildă), de obicei fiind necesare reparații, văruiți, completări de geamuri etc.

Într-un timp destul de scurt, clădirea respectivă s-a dovedit insuficientă. Nu doar din cauza creșterii numărului de elevi, ci și din alte rațiuni. Pentru stabilizarea celui de-al doilea post și, eventual, pentru crearea unui al treilea post de

³⁸ Pentru o analiză sistematică a fenomenului, vezi Ramona Caramela, *Clădiri școlare din România, 1864-1914. Politică de construire și model spațial*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2020.

³⁹ Vezi procesul-verbal din 21 februarie 1900, f. 1.

⁴⁰ Vezi procesul-verbal din 28 mai 1901, f. 4. Este imaginea standard a clădirilor în care funcționau, de atâta vreme, școlile: „însalubre, șubrede, cu toalete infecte și murdare, cu mobilier încropit la nimereală, clădirile improprii au făcut la sfârșitul secolului al XIX-lea obiectul unei critici severe din partea corpului didactic, medicilor, revizorilor școlari și incidental din partea societății” (Ramona Caramela, *op. cit.*, p. 41).

⁴¹ Vezi f. 10 și 15. La început de registru, numerotarea proceselor-verbale chiar coincidea cu cea imprimată inițial, apoi nu s-a mai făcut niciun fel de referință numerică.

⁴² Vezi procesul-verbal din 18 ianuarie 1910, f. 17.

învățător la școală, era nevoie de cel puțin o sală în plus⁴³. Iar directorul avea nevoie să se prezinte cu realizări proprii în ochii sătenilor, ca și ai superiorilor. S-a ajuns la un nou șantier, pentru o clădire cu două săli de clasă și o cancelarie, dar făcută din lemn și lut. În ianuarie 1925, revizorul nota că „a început fasonarea lemnului pentru ridicare noii construcții școlare, de care dl Director se ocupă îndeaproape” (f. 46). Grija învățătorului-director M. Hulubei a fost constant subliniată de revizorul Spiridon Râpă, mereu favorabil acestui dascăl; șantierul de construcție era un argument decisiv în pledoaria pentru calitățile de bun gospodar ale directorului. Revizorul a marcat și momentul în care pereții au fost lipiți (cu lut) prima oară, tot datorită „interesului” dlui Hulubei (f. 50). Dar, în 1926, orele se făceau tot în localul cel vechi, căci cel nou nu era terminat (f. 53).

Schimbarea de director, în 1927, a coincis cu evaluarea amănunțită a situației celor două clădiri școlare, din care putem vedea că ambele aveau nevoie de reparații sau completări serioase, iar cea mai nouă tot nu era practicabilă. Nici în 1929 respectiva clădire nu era „terminată complet” (f. 59) și, din cele două săli de clasă, doar una era folosită. Abia în 1936 găsim o notație optimistă: „[...] noul local, construcție [di]n lut, se găsește în bune condițiuni” (f. 67), dar în paralel cel vechi se degrada. În anul următor, cu prilejul inspecției speciale pentru înscrierea la gradul I a învățătorului Constantin Corduneanu, găsim cea mai optimistă – dar nu și detaliată – apreciere: „[...] localul școlii [este] în cele mai bune condițiuni igienice. O curățenie exemplară domnește peste tot locul”⁴⁴. În 1939, situația era stabilă, cele două clădiri având nevoie doar de obișnuitele reparații anuale (f. 73).

Când totul părea în regulă, a venit războiul. La începutul anilor 1940, faptul că învățătorul-director C. Corduneanu a fost concentrat un timp îndelungat deja periclitase îngrijirea gospodăriei școlare, care nu se reducea la cele două clădiri, fiind vorba și de alte anexe: magazia pentru lemne, în primul rând, dar și grădina, curte, fântână etc. Faptul că, în 1944, frontul a staționat în sat aproape șase luni a dus la distrugerea completă a „localului propriu” al școlii (f. 82 v.).

A început o nouă epopoe. La sfârșitul anului 1945, proaspăt revenit de pe front, învățătorul Constantin Corduneanu începe să strângă fonduri și materiale pentru construcția unei alte clădiri școlare. Această inițiativă a contat la buna apreciere a

⁴³ Deși la școală erau alocate încă din 1920 două posturi, pentru câțiva ani a predat doar învățătorul Hulubei, care ținea ore cu toate clasele, „din lipsă de local” (proces-verbal din 30 ianuarie 1922, f. 35); inspectorul P. Eugen Stoica îi cerea tot învățătorului să caute fonduri pentru amenajarea unei a doua săli de clasă (proces-verbal din 27 octombrie 1922, f. 37). Din numele ocupanților celui de-al doilea post vom vedea ce mize i s-au atribuit. Primul ocupant, înregistrat în 1923, este Ilie Râpă, foarte probabil rudă cu revizorul școlar Spiridon Râpă, cel care se va strădui să o înlăture pe succesoarea lui, Elena Vrânceanu. Ilie Râpă va deține, din 1926, funcția de învățător titular în satul Bosia, com. Ungheni, jud. Iași (pentru un timp a fost în jud. Bălți); vezi AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. II, I-Z, dosar R/220, f. 2. Tot acolo apare ca învățătoare, din 1929, Maria (Marioara) Rață, care va deveni curând soția sa (*ibidem*, dosar R/170). Familia Ilie și Maria Râpă s-a stabilizat la această școală, unde a funcționat până în anii 1940.

⁴⁴ Vezi procesul-verbal din 26 mai 1937, f. 70 v.

întregii lui activității, cadrând cu cererea sa pentru obținerea gradăției de merit și a „gradului superior”, pentru care a avut o inspecție specială în 26 iunie 1946⁴⁵.

Construcția era o necesitate presantă, căci în sat nu se găseau locuințe de închiriat⁴⁶, iar învățătorii își periclitau salariul, dacă nu își puteau desfășura orele de școală. Cursurile s-au amânat ori s-au redus în acei ani nu doar din cauza lipsei de local, ci și a epidemiei de tifos, a lipsei de combustibil sau a mijloacelor de transport pentru lemnele alocate. De la găzduirea elevilor într-o cameră din locuința învățătorilor sau ore ținute afară, s-a ajuns la vizite făcute la domiciliul elevilor, „pentru a le face exerciții de citire și a le da teme de scris”⁴⁷. Apoi s-a revenit la camere închiriate, ca la începutul secolului; era o singură sală de clasă (în 1947-1948), apoi au fost două (1949). Indiferent de condiții, trebuiau să fie „ornate” în spiritul epocii⁴⁸.

În 1950, șantierul noii construcții era activ. În anul următor se nota cu mândrie că „localul cel nou, tip M[inisterul] Î[nvățământului] P[ublic]”, avea „două săli de clasă și o cancelarie” (f. 93). Dar tot nu era complet finisat⁴⁹. La următoarea vizită (din 5 mai 1953), s-a precizat că localul a fost construit „din fondul centralizat”, omițându-se inițiativa fostului director Constantin Corduneanu sau contribuția Prefecturii Iași, înregistrată în 1946. În același an, toamna târziu, inspectorul a resimțit din plin un deficit rar pomenit în documente: „[...] din lipsa celui de-al doilea rând de geamuri, în sălile de clasă e frig și se simte curentul”⁵⁰. O modernizare neașteptată a școlii a constat în faptul că „s-a construit asfalt” în curte; sau cel puțin așa se preconiza⁵¹.

⁴⁵ În cele două pagini de elogii, era inclus și faptul că el „muncește zi de zi în opera de refacere și reconstrucție întrucât [satul] este complet distrus de război” (f. 87).

⁴⁶ Descrierea satului calamitat a fost reluată pe tonuri tot mai tragice: „[...] satul întreg a fost distrus și numai câteva case au rămas neatînse, în care s-au îngrămădit câte două-trei familii, așa că este foarte greu să se găsească o casă în sat, unde să se țină cursurile” (procesul-verbal din 5 decembrie 1945, f. 85).

⁴⁷ Conform procesului-verbal din 8 martie 1947 (f. 88). Au fost cele mai dramatice momente consemnate în acest document. Nu întâmplător, inspectorul marca și faptul că a împărțit în sat ajutoare de la Crucea Roșie; cu mult curaj pentru acele vremuri tulburi, nota clar că era vorba despre „Crucea Roșie a Statelor Unite”.

⁴⁸ La singura inspecție consemnată pentru 1948, se recomanda „completarea ornării clasei și realizarea colțului Arlus [sic!]”, în condițiile în care tot nu exista mobilier și niciun fel de material didactic. Pentru inspector nu era nicio problemă că tocmai audiase copii cântând cântece de Crăciun – în plin regim autoritar antireligios –, dar cerea „începerea școlii de carte [sic!]”, adică a cursurilor de alfabetizare. Tonul era încă ponderat, chiar binevoitor, departe de excesele propagandistice și critice din anii următori (vezi proces-verbal din 15 decembrie 1948, f. 89 v. și 90). Următoarea inspecție cerea mai mult: „ornarea colțurilor din clasă ca ARLUS, RPR, colțul copilului etc.”, pe când materialul didactic consta în doar „3 hărți, făcute [de învățător] cu copiii” (vezi procesul-verbal din 19 februarie 1949, f. 90 v. și 91).

⁴⁹ În 1957, inspectorul Pavel Lazariuc nota: „[...] localul de școală construit în anul 1952 [sic!] din fond centralizat nu este terminat nici până astăzi [...], grădina școlii este neîmprejmuită”; directorul este sfătuit să ceară fonduri de la Sfatul Popular (proces-verbal din 3 mai 1957, f. 104).

⁵⁰ Vezi procesul-verbal din 20 noiembrie 1953, f. 96 v.

⁵¹ „Asfaltul școalei nu e terminat însă materialele sunt pregătite și tov. Director va începe construirea asfaltului” (procesul-verbal din 5 mai 1953, f. 95).

Surpriza este că această clădire încă subzistă; ea a fost extinsă la cel puțin patru săli cu holurile necesare, dar construite după aceeași tehnică veche, a plafoanelor din rogojini tencuite cu lut și a pereților „lipiți” tot cu lut, după cum se vede în zonele deteriorate. A rămas corpul principal de clădire al școlii primare din Potângenii deși, din cauza degradării avansate, două săli de clasă au fost recent scoase din uz.

Un alt subiect, inexistent în procesele-verbale de inspecție, a ieșit în sfârșit la iveală. „Toaletele” școlii au făcut obiectul unui denunț destul de mediatizat în anii trecuți, când s-a descoperit că la școala ce se prăbușea pe elevi Inspectoratul Școlar Județean alocase, de mai mulți ani, o sumă incredibilă, pentru construirea unei moderne băi supra-dimensionate. În 2014, un cotidian regional înregistra această declarație a profesorului Mihai Burdea:

Cu banii aceia puteau să renoveze școala, să facă două săli de clasă și să compartimenteze un spațiu dintr-o sală [una din cele dezafectate – n.r.] pentru câteva cabine de toaletă, fosa fiind deja făcută. Practic, ce au făcut ei acolo a fost să îngroape niște bani⁵².

Subiectul construcțiilor sau al lipsei lor a mai fost reluat pasager în anii următori, de obicei în preajma redeschiderii școlilor, pentru a se evidenția lipsa de interes a edililor locali. Astfel încât, în 2021, se preda iar, ca pe vremuri, cu câte două clase de elevi lucrând simultan într-o singură sală, într-o clădire improprie⁵³.

De ce niciun proces-verbal din condica la care ne referim nu a pomenit vreodată subiectul toaletelor? Era, totodată, banal (pentru oamenii „obișnuiți”, indiferent dacă trăiau în sate sau în orașe), dar și stânjenitor (pentru cei „educați”).

Dintre toate amenajările și construcțiile anexe, cel mai des amintită a fost grădina școlii; apoi s-a menționat – tot mai rar – doar curtea, pe care gospodarii locului tot nu reușeau să o împrejmuiască. Grădina – care, la un moment dat a fost dublată și de un teren pentru experiențe agricole, de 5 hectare, dar aflat la o distanță mai mare de școală – nu a fost o realitate constantă, depinzând în fiecare an de implicarea directă a învățătorilor. Soarta grădinii s-a legat direct de cariera învățătorilor; cei care aveau o stabilitate mai mare în post și care doreau să promoveze i-au acordat o atenție specială.

⁵² Vezi <https://www.ziarulevenimentul.ro/stiri/moldova/toalete-de-lux-in-scoli-darapanate--148738.html> (accesat la 15.04.2022). Sumele vehiculate nu coincid. Într-o înregistrare din 2021, primarul comunei Movileni de la acel moment menționa că s-au cheltuit aproximativ 30.000 de euro, în cadrul unui proiect care demarase în 2009. Totuși, suma nu a fost suficientă pentru finalizarea construcției și, prin stoparea finanțării, edificiul (care trebuia să fie o prelungire a corpului școlar respectiv, în continuare grav deteriorat) a rămas neîncheiat și a început, la rândul său, să se degradeze, inclusiv prin furtul materialelor de construcție de către localnici (vezi videoclipul publicat pe <https://www.facebook.com/FilipHavarneanuUSR/videos/448775583100334>, accesat la 15.04.2022).

⁵³ Cel puțin așa se vede în filmarea amintită, datată 21 septembrie 2021 și postată pe contul de Facebook al deputatului Filip Hăvârneanu; din înregistrare nu lipsesc controale și partizanatele politice aferente.

Poate cea mai surprinzătoare notație legată de grădina școlii se datorează „învățătorului agricol ambulant Grig. Șt. Crețu”, care a dialogat cu domnișoara Paraschiva Pomârleanu⁵⁴, suplinitoare aflată în funcție. Ea tocmai amenajase grădina școlii împreună cu elevii, plantând „legume, verdețuri, castraveți și harbuji (lubenițe)”. Dăscălița își luase munca în serios, căci vizitatorul nota: „[...] tot trei învățătoare îi revine meritul c-a stăruit pentru împrejmuirea acestei grădini”. Dialogul a fost fructuos: „[...] în urma convorbirii despre culturile rentabile și plantele cu substanțe mai nutritive, venind vorba asupra fasolei japoneze (*Soia hispida*), dra a exprimat dorința de-a vedea și chiar de-a încerca cultivarea ei”⁵⁵. Așa încât învățătorul i-a oferit boabe „din aceste fasole, pentru câteva cuiburi”. La rândul său, obținuse respectivele semințe ca donație din partea Societății Studențești „Zorile”, din Iași (căreia i s-a mulțumit respectuos pentru ajutor).

Nu știm ce s-a ales de exotica experiență a domnișoarei Paraschiva. Este adevărat că următoarele inspecții au fost în extrasezon agricol, dar proxima notație relativă la acest subiect, din 1910, menționează că „școala n-are pământ” și că „grădina școlară va fi pentru anul viitor”⁵⁶. Probabil că soia nu a fost o prioritate.

Mai găsim o notație din 1920, despre faptul că „grădina școlară e lucrată cu cele necesare gospodăriei” (f. 34 v.). Nu este de mirare, căci în anii Primului Război Mondial a existat o adevărată campanie pentru amenajarea grădinilor de zarzavaturi⁵⁷, mai ales cele școlare, ca o soluție pentru lipsurile alimentare și inflația galopantă. Peste alți ani, a venit rândul învățătorului Mihai Hulubei să se preocupe serios de grădina școlii, care, de obicei, era „arată încă din toamnă”, iar copacii erau „curățați de omizi”⁵⁸.

Dar amenajarea pe termen lung a grădinii s-a datorat familiei Corduneanu. În 1928, proaspătul director Constantin Corduneanu a plantat zeci de copaci, duzi și alți „pomii roditori”, aceștia din urmă „procurați pe cheltuială proprie”⁵⁹. Era o îmbunătățire la ceea ce arăta deja bine: „[...] grădina școlii este arată, având [...] multe straturi, cari se lucrează cu elevii școlii”⁶⁰. Cu prilejul inspecției speciale pentru înscrierea la gradul al II-lea a soției sale, învățătoarea Aglaia Corduneanu, s-a înregistrat o situație ideală: „[...] în grădina școlii, elevii au lucrat straturi de

⁵⁴ Din 1905 o vom regăsi în procesele-verbale ca fiind doamna învățătoare Paraschiva Teodorescu, probabil în urma căsătoriei.

⁵⁵ Vezi procesul-verbal din 19 mai 1903, f. 9 v.

⁵⁶ Vezi procesul-verbal din 30 septembrie 1910, f. 18 v.

⁵⁷ Nu intrăm în detalii aici, am atins acest subiect în alt studiu; vezi Cătălina Mihalache, *Școala românească: confruntări, mize, supraviețuiri (1916-1918)*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (ed.), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913-1923*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 278.

⁵⁸ Vezi procesul-verbal din 25 martie 1924, f. 43 v.

⁵⁹ Cu prilejul „Sărbătorii pomilor”, recent inventată de autoritățile vremii, „a plantat 50 de duzi, în grădina școlii, intenționând ca pe viitor să crească viermi de mătase” (proces-verbal din 6 iunie 1928, f. 55 v.). În acel viitor consemnat în procesele-verbale nu se mai pomenește nimic despre viermii de mătase. Duzi încă mai existau în 1943, dar mai puțin de jumătate din numărul inițial.

⁶⁰ *Ibidem*.

zarzavat, au sădit pomi și flori, îngrijind[u-le] sub directa supraveghere a d-nei învățătoare”⁶¹. Oricum, s-a plantat o adevărată livadă, căci era mai ușor de întreținut. Escaladarea războiului a dus la o vizibilă neglijare a grădinii încă din 1942⁶², cu o scurtă revenire în anul următor⁶³, dar luptele din 1944 au distrus-o complet. Ca de obicei, lipseau fonduri pentru împrejmuirea terenului; cât despre cultivarea pământului, încă nici nu se putea vorbi⁶⁴. În ultimul proces-verbal din condică s-a notat că grădina școlii tot nu are gard, iar sătenii o folosesc pentru „pășunatul vitelor”⁶⁵.

Un subiect mult mai arzător pentru școală a fost, întotdeauna, „mobilierul” său. Aproape niciodată nu a fost complet, modern sau măcar suficient (ceea ce se poate spune și despre materialul didactic, de cele mai multe ori inexistent⁶⁶). La un moment dat, lipsa băncilor – oricât de primitive – a devenit un motiv pentru limitarea școlarizării: „[...] față de cuprinsul mobilierului, mai mulți școlari nu pot fi obligați să vie la școală”⁶⁷; în acel moment erau înscriși 90 de copii, dar frecventau doar 61. În primăvară, un revizor notase: „[...] am găsit un număr de 7 elevi care nu au loc în bănci și sunt nevoiți să stea în picioare”⁶⁸. Nici măcar scaunele pentru învățători nu erau suficiente, iar lipsa unui dulap pentru depozitarea arhivei școlare părea de nerezolvat.

Personaje

Numeric, cei mai mulți dintre cei amintiți în procesele-verbale au fost copiii. Pentru inspectorii, ei asta au și rămas: doar numere. După cum am văzut deja,

⁶¹ Vezi procesul-verbal din 11 mai 1936, f. 68.

⁶² Un inspector școlar nota: „[...] grădina școlară nici nu există, întrucât aceea care este are pomi, este livadă, iar o parte este plantată cu salcâmi” (proces-verbal din 13 august 1942, f. 79).

⁶³ A fost ultimul an în care se mai consemna elogiativ această realizare a învățătorilor din Potângenii: „[...] grădina școlară [este] în suprafață [de] 4.200 m², din care o parte este acoperită de o frumoasă livadă, între care se numără 21 bucăți duzi, bine dezvoltate”. Dar deja terenul nu mai era lucrat, directorul fiind concentrat, iar soția lui care preda la toate clasele din școală, fiind și suferindă, nu s-a mai putut ocupa de această muncă (proces-verbal din 13 septembrie 1943, f. 82).

⁶⁴ În 1945, un inspector nota: „[...] lotul școlii, în suprafață de 5 ha, pentru anul agricol 1944-1945, n-a fost arat, deoarece în lungul și latul lui sunt mari adăposturi și tranșee. Pentru anul agricol 1945-1946, se va lua [sic!] măsuri prin Comitetul școlar, ca toate adăposturile să fie astupate” (proces-verbal din 27 iunie 1945, f. 84). Dar situația nu s-a reglementat în ritmul cerut; următoarea însemnare este: „[...] lotul școlii nu este însămânțat, fiind degradat de săpături din timpul războiului” (proces-verbal din 26 iunie 1946, f. 86).

⁶⁵ Proces-verbal din 12 aprilie 1958, f. 105.

⁶⁶ Notațiile din diferiți ani sunt repetitiv pesimiste; ba materialul didactic este complet inexistent, ba sunt doar câteva „tablouri istorice”, ba lipsesc complet hărțile, ba nu sunt decât 2-3 hărți și acelea făcute de învățători cu copii ș.a.m.d. Totuși, în buna tradiție a minciunii ideologice, un inspector din anii 1950 recomanda ca predarea să se facă folosind „un material didactic cât mai bogat și mai variat” (proces-verbal din 6 aprilie 1956, f. 101).

⁶⁷ Vezi procesul-verbal din octombrie 1922, f. 37.

⁶⁸ Vezi procesul-verbal din 30 martie 1922, f. 36. Paradoxal, lipsa băncilor putea face ca frecvența școlară să apară foarte bine în calculele oficiale, căci veniseră mai mulți copii decât puteau fi primiți!

doar un elev a fost nominalizat (pentru frumoasele sale împletituri de paie); mult mai târziu, o elevă a fost, la rândul său, numită, pentru că era excepția ce perturba statisticile de frecvență școlară.

Despre existența servitorului școlii (obligatorie), știm încă de la primele documente, dar niciodată nu aflăm cine era. Spre sfârșitul registrului, când se discută problema organizării unei grădinițe, se amintește despre necesitatea servirii ei de către „o femeie de serviciu, bucătăreasă etc.”. Toți aceștia nu sunt nici măcar numere, doar precizarea unor tipuri de servicii⁶⁹.

Părinții elevilor apar doar ca personaj colectiv, dator să furnizeze copiii necesari școlii sau alte prestații conforme cu scenariile autorităților: să participe la ședințele cercului cultural, la serbări, la (re)construcția școlii sau a celor necesare ei, la adunările pentru constituirea comitetului școlar. Cel mai adesea li se cerea să se lase „lămuriți” în diferite privințe, cum ar fi școlarizarea sau „transformarea socialistă a agriculturii”⁷⁰. Accidental, mai găsim câte un nume, dintre cei care au fost de folos școlii, de exemplu „locuitorul Gheorghe Moșulică”, în a cărui casă copiii au făcut lecții între 1 și 25 martie 1945⁷¹.

Spre deosebire de tonul dominant al discursului școlar din acei ani, care învinovăța părinții pentru netrimiterrea copiilor la școală, în acest registru culpabilizarea cea mai frecventă pentru deficitul de elevi se atribuie (diplomatic) percepătorilor, care nu încasau amenziile școlare corespunzătoare. Dar nici ei nu erau prezentați ca fiind singurii vinovați, inspectorii enumerând, credibil, alte cauze: epidemiile, frigul, muncile agricole, lipsa combustibilului sau a sălilor de clasă, a băncilor.

La polul opus, personajele mai proeminente cuprinse în aceste pagini au fost cele care efectuau inspecțiile și le consemnau în scris. Numele și funcția lor erau garanția de autenticitate a unui demers oficial și confereau întreaga forță probatorie a documentelor respective. Cu toate acestea, numele inspectorilor nu sunt întotdeauna clar consemnate, nu apar decât ocazional în cuprinsul narațiunii și multe dintre semnăturile care încheie procesele-verbale nu sunt lizibile.

Majoritatea erau funcționari inferiori ai aparatului de control școlar: subrevizori, revizori de clasa a II-a, inspectori școlari de circumscripție – subdiviziune a inspectoratelor județene – sau unele personaje ocazionale: medici regionali, amintitul învățător agricol ambulant, „revizorul școlar pentru lucru manual și propagandă culturală”⁷², inspectorul pentru învățământ religios (un preot), „inspectorul școlar agricol”.

⁶⁹ Și exprimarea stângace a inspectorului întărește această impresie: „[...] pentru mai buna funcționare a grădiniței, conducerea G[ospodăriei] A[gricole] C[ollective] Potângenii cu care am luat legătura promite aprovizionarea cu alimente, femeie de serviciu, bucătăreasă etc., pentru a fi transformată în grădiniță sezonieră” (proces-verbal din 3 mai 1957, f. 104 v.).

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Vezi procesul-verbal din 20 aprilie 1945, f. 82 v.

⁷² Așa se intitulează Adrian Șiler, care a consemnat participarea sa la un cerc cultural ținut în școala de la Potângenii. Procesul-verbal semnat de el surprinde momente rare din istoria satului și școlii: „[...] după serbarea pregătită de învățătorii școlii Potângenii a urmat filmarea cinemato-

Revizorii sau inspectorii județeni ori cei regionali (mai târziu, raionali) veneau rar, fiind, de obicei, însoțiți și de subalternii din teritoriu. Titulaturile notate nu erau neapărat cele în vigoare – se oscilează între subrevizor, revizor de clasa a II-a și subinspector, de exemplu – dar sunt ilustrative pentru pretențiile/aspirațiile vremii și ale oamenilor; așa găsim, de pildă, un „inspector metodist cultural raional” – este cel care încheie, apoteotic, condica. Desemnarea „delegat ministerial” apare doar în cazuri speciale, de organizare a unor examene școlare, dar este folosită cumva emfatic, desemnând o sarcină suplimentară onorantă, cei numiți în această postură fiind, de fapt, doar obișnuiții subrevizori din zonă.

Între numele descifrabile de inspectorii, nu am găsit decât o prezență feminină: Sidonia Călugăreanu, semnând un singur proces-verbal, în 1957. În rest, dintr-un total de aproximativ 30 de semnături distincte, am putut identifica mai puțin de jumătate dintre ele, dar toate erau nume de bărbați. Aceștia sunt: revizorul G. Mustăță (semnatarul primelor documente, din anii 1900-1902), revizorul D. Sachelarescu (1903-1904, 1907; în 1915 inspector școlar, iar în 1924 „inspector școlar al regiunii a XIII, Iași”), revizorul P. Eugen Stoica⁷³ (1920, 1922), subrevizorul Spiridon Râpă (1922-1926), M. Dimitriu („subrevizor școlar al circumscripției a III-a”, a județului Iași; 1927-1928), „inspector școlar T. V. Ungureanu” (1929), subrevizorul școlar C. Manoliu (1929), „inspectorul șef al învățământului primar – Directoratul Iași”, N. Bălănescu (1931), subinspectorul școlar Șt. Condurachi (1934-1935, 1937), „subinspectorul școlar de control”⁷⁴ Gh. Popescu (1941-1945), „inspector școlar la raionul Vlădeni” Titu Gorozeanu (1956), inspectoarea Sidonia Călugăreanu și inspectorul metodist Pavel Lazariuc (1958).

Adunând la cei neidentificați nominal persoanele aflate în misiuni pasagere – inclusiv cei doi medici – ajungem la aproximativ 40 de persoane care au inspectat școala între anii 1901 și 1958; câțiva au fost deosebit de insistenți, având un cuvânt important de spus în soarta instituției și a învățătorilor. Ne referim mai ales la subrevizorii Spiridon Râpă și Gh. Popescu.

Spiridon Râpă, născut în comuna Bârlești a județului Iași (aproape de Erbiceni și destul de aproape de comuna Românești), absolvise școala primară urbană „Carol I” din Iași în 1900 și apoi Școala Normală „Vasile Lupu”, în

grafică [sic!]: «Omul preistoric», «Lucrările elefanților» și «O piață în Siberia la -40°». Sala a fost arhiplină, sătenii și soțiile cu copiii rămânând foarte mulțumiți de cele văzute” (proces-verbal din 21 mai 1929, f. 57 r.-v.). Foarte probabil, chiar el adusesese minunatele filme în sat și proiecționistul necesar. Niciun alt document nu mai pomenește despre alte spectacole de acest gen.

⁷³ Era un personaj influent al Iașului, aflat în funcție de la începutul secolului, cu un rol important în anii 1916-1918, când s-a remarcat printr-o muncă susținută în folosul efortului de război. Iată o semnalară din presa vremii: „[...] toate d-nele și d-rele învățătoare și institutoare, precum și învățătorii și institutorii refugiați în Iași din alte părți ale țării, conform dispozițiilor Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, sunt invitați să se prezinte imediat [în fața] d-lui revizor școlar P. Eug. Stoica, pentru a le da serviciu la spitale”; vezi „Mișcarea” (Iași), anul VIII, nr. 267, de vineri 25 noiembrie 1916, p. 1.

⁷⁴ Formula „de control” face referire la acel inspector județean care avea în atribuție mai ales supravegherea aspectelor didactice din școlile alocate și mai puțin a celor administrative.

1906. În același an s-a căsătorit⁷⁵. După efectuarea serviciului militar, a început cariera didactică, în 1908. La Românești a fost numit învățător în 1918, dar din 1928 apare ca învățător definitiv la Podu Iloaiei. Încă din 1921 a fost numit subrevizor, funcție pe care a ocupat-o cu întreruperi în anii următori. A fost decorat cu „Răsplata muncii pentru învățământ, cl. a II-a (1926)”, după ce anterior primise „Coroana României” în grad de cavaler (1922), respectiv în grad de ofițer (1923). A fost, în mod cert, un personaj cunoscut în epocă, merituos, dar nu lipsit de inamicii⁷⁶.

După cum am văzut, un învățător temporar al școlii, din 1923, se numea tot Râpă (Ilie), dar în registru o găsim și pe soția subrevizorului, „dna Maria Spir.[idon] Râpă”, învățătoare în postul al II-lea al școlii din Românești, condusă de soțul său⁷⁷. Acesta a găsit prilejul să își evidențieze consoarta pentru frumoasele probe de lucru manual aduse de cele două fete prezente la examenul de absolvire a clasei a V-a, din 1922: „costume naționale lucrate cu flori, motive românești precum și alte desene”. A ținut să sublinieze că învățătoarea lucrase „în mod benevol” (deci neretribuit) cu elevele școlii⁷⁸. Era delegatul ministerial care gira examenul de absolvire al elevilor din cinci școli, reuniți la Potângenii. Vom mai întâlni o dată acest nume de familie, în cel mai tragic moment din viața școlii, când directorul C. Corduneanu era pe front, iar soția sa Aglaia plecase din localitate. În lipsa lor, director girant al școlii a fost învățătorul suplinitor Toma Râpă, „student la teologie”⁷⁹, foarte probabil un fiu al subinspectorului Spiridon Râpă (născut în 1922)⁸⁰.

Subrevizorii erau, deci, învățători practicanți. Fiind cel mai prestigios titlu la care putea aspira un învățător de țară, însemna încununarea unei cariere de succes⁸¹.

⁷⁵ A avut o familie numeroasă. În statul personal datat 25 martie 1932, sunt numiți nouă copii, dintre care patru decedați la vârste foarte mici. Cei mari, Gheorghe (n. 1907) și Aspazia (n. 1910), aveau aceeași profesie – învățători – și erau deja căsătoriți la acea dată (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. II, I–Z, dosar R/283, f. 1).

⁷⁶ În dosarul său personal este înregistrat un „avertisment confidențial în urma raportului pătimaș a dlui fost revizor școlar C. Rolea, că localul e rău întreținut”. Probabil în urma acestui raport, a fost înlocuit (temporar) din postul de director școlar, în martie 1939 (*ibidem*, f. 2 v.).

⁷⁷ În inventarul statelor personale ale Inspectoratului Școlar Iași nu am identificat-o pe soția lui Spiridon Râpă. Am găsit date despre Maria Ilie Râpă (deci soția lui Ilie Râpă, după uzajul numirilor de atunci), dar din aceeași familie extinsă făcea parte o altă învățătoare numită Maria, soția învățătorului Constantin Gh. Râpă. Un proces-verbal de inspecție din 21 ianuarie 1929 înregistra, la școala primară mixtă de tip urban din târgul Podu Iloaiei, faptul că trei din cele patru posturi erau ocupate de persoane cu același nume de familie: directorul Spiridon Râpă, învățătorul Const. Râpă și soția acestuia din urmă, Maria C. Râpă (*ibidem*, dosar R/396, f. 4). Ultimii doi vor lucra aici tot până în anii 1940.

⁷⁸ Vezi procesul-verbal din 11 și 12 iunie 1922, f. 39.

⁷⁹ Vezi procesul-verbal din 20 aprilie 1945, f. 82 v. Colega sa, învățătoarea suplinitoare Maria Grigoriu, a fost numită în cel de-al doilea post, abia de la 1 martie 1945.

⁸⁰ Vezi AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. II, I–Z, dosar R/283, f. 1.

⁸¹ Un caz ieșit din comun al ascensiunii profesionale a fost cel al învățătorului Mihai Hulubei, care a ajuns institutor (deci învățător la oraș, unde erau alte cerințe pentru parcurgerea

Găsim în această situație doi titulari deosebit de activi și de respectați de la școala din Potângenii. Venerabilul învățător D. Ionășescu era și subrevizor la 1913, când a fost delegat al Ministerului în comisia de examinare a elevilor de clasa a V-a din cinci școli reunite. Atât în 1913, cât și la zece ani distanță, îl găsim cu titlul de diriginte al școlii din satul Larga (Jijiei), comuna Movileni. În 1929, fiind președintele cercului cultural care s-a reunit la Potângenii⁸², a primit omagiul sătenilor care îi purtau un deosebit respect – „ca unul ce a servit 50 de ani în învățământ”. Vrednicul său succesori, directorul din acel moment, i-a adus mulțumiri în numele „sătenilor din Potângenii, cari în mare parte fiind oameni bătrâni, au urmat la școala de sub conducerea d[omniei]sale”⁸³. Din biografia lui Ionășescu putem deduce și vechimea școlii locale, care data de cel puțin o jumătate de veac, atunci când s-a petrecut pomenitul eveniment.

Cel de-al doilea subrevizor din Potângenii⁸⁴, învățătorul Constantin Corduneanu, este un personaj central al documentelor reunite în această condică. Pentru prima oară îl întâlnim în calitate de învățător suplinitor, dar „cu diplomă”, funcționând la școala din satul și comuna Movileni, în 1923, cu prilejul aceluși examen de absolvire a clasei a V-a⁸⁵. La acea dată, deși Movileni era centrul comunei, avea doar o școală cu un singur post. În 1927, îl găsim în postul I și cu funcția de director la școala din Potângenii, în timp ce soția sa ocupa cel de-al doilea post al școlii. Avea deja titlul de învățător definitiv. Toate procesele-verbale de inspecție ce au urmat au avut numai cuvinte de laudă pentru vrednicul director, care și-a extins continuu activitatea în folosul școlii și al comunității⁸⁶, fără îndoială și al

școlii primare), ulterior chiar și director de școală. Dar era o școală de cartier, deci un fel de prelungire a traseului său rural anterior. Niciunul dintre învățătorii sau chiar inspectorii rurali amintiți în această condică nu pare să fi fost animat de dorința absolvirii unei facultăți și a trecerii de la statutul de învățător la cel de profesor, diferențele de educație, studii, statut, dar și de salarizare fiind foarte mari. Această dorință a apărut târziu, după ce, în anii 1950, noul regim a improvizat profesori necalificați din învățătorii ajunși să predea în clasele V-VII ale așa-numitului ciclu II al școlii elementare (în anul 1956 se decreta trecerea de la școala obligatorie de patru ani, la cea de șapte ani).

⁸² Faptul că i s-a acordat această funcție arată că se bucura de un prestigiu incontestabil în regiune, deși fusese doar învățător „înaintat pe loc” (f. 20 v.), deci probabil fără studii de specialitate (școală normală). Era, se pare, decanul de vârstă al dascălilor din această parte a județului.

⁸³ Proces-verbal din 21 mai 1929, f. 57.

⁸⁴ Această funcție a fost menționată doar în amplul proces-verbal al inspecției speciale pentru acordarea gradului superior și a gradației de merit, din 26 iunie 1946: „[...] ca subinspector școlar, a depus toate stăruințele pentru progresul învățământului, dând sfaturi colegilor și servind el însuși de exemplu în orice ocazie” (f. 87). În dosarul său personal nu apare o astfel de mențiune, dar majoritatea dosarelor sunt, din varii motive, incomplete.

⁸⁵ Din dosarul personal reiese că era născut în 1901, în comuna Movileni. Absolvisese Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași în 1920 (cu media 7,60), iar între anii 1920 și 1922 fusese învățător suplinitor la școala din Movileni. În 1923 a avut un stagiu și la școala din satul Mălăești, comuna Gropnița. Apoi a continuat la Movileni, până în 1927, când a ajuns la Potângenii (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, lit. A–H, dosar C/1636, f. 1 și dosar C/230, f. 1).

⁸⁶ Cu excepția unui succint și misterios document datat 3 septembrie 1942, în care un inspector școlar de circumscripție, cu semnătură indescifrabilă, anunța că s-a ocupat de o anchetă

său, de vreme ce în 1931 a avut inspecția specială pentru gradul II, în 1937 cea pentru gradul I, iar în 1946 (după cum am văzut deja), pe aceea pentru gradația de merit și gradul superior. Apogeul carierei sale de intervenție extrașcolară se situează, fără îndoială, în preajma obținerii gradului I. Nu a fost singurul aspect interesant al istoriei sale personale; în activitatea lui școlară, el s-a înconjurat de mai mulți membri ai familiei.

Practic, aceasta era, de fapt, una dintre cele mai sigure căi de asigurare a prosperității în cariera didactică: intrarea într-o comunitate mai bogată și mai binevoitoare, construirea unei plase de siguranță socială ample (prin înrudiri directe sau nu numai), evitarea inamicității și a presiunii ierarhice coercitive, construirea unei imagini publice impresionante (după criteriile locului, firește)⁸⁷.

Soția lui a avut, mulți ani, statutul de învățătoare provizorie, dar de la 1 ianuarie 1931 primea, în sfârșit, titlul de „învățător definitiv”⁸⁸. În 1936, Aglaia Corduneanu avea o inspecție specială pentru înscrierea la (examenul pentru) gradul II, dar în documentele din 1937 sau de mai târziu nu s-a confirmat noul său grad. Din noiembrie 1939 se afla în concediu medical (probabil, de maternitate), fiind suplinită de dra Maria Florov⁸⁹. În 1941, dna Corduneanu era din nou la școală, dar noutatea consta în faptul că apăruse și al treilea post („de utilizare”), ocupat de învățătorul Gh. Corduneanu, detașat provizoriu din postul său de titular la școala primară din comuna Go(i)ești⁹⁰; dar a fost și el concentrat, de la 1 decembrie 1940⁹¹. La sfârșitul anului, erau din nou doar două posturi,

ordonată în scris de superiorul său, inspectorul școlar regional. Ancheta era cauzată de „acuzățiunile de proastă administrație școlară” aduse de către prefectul județului, directorului Constantin Corduneanu. Raportul rezultat în urma anchetei trebuia redactat și prezentat separat. Așadar, nu a fost cuprins în registrul la care ne referim. Se pare că ancheta nu s-a soldat cu nicio urmare punitivă (cel puțin nu una consemnată), de vreme ce la inspecția pentru gradul superior s-a notat că nu suferise pedepse în anii de când avea gradul I.

⁸⁷ Sunt observații care se confirmă lecturând scrierile autobiografice ale dascălilor, dar și analize ale vieții de învățător din alte părți, cum ar fi Franța rurală de la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor (Jacques Ozouf, Mona Ozouf, *La République des instituteurs*, Paris, Galimard, Le Seuil, 1992, capitolul *Nous entrerons dans la carrière*, p. 103-129).

⁸⁸ Conform procesului-verbal din 11 mai 1936, f. 68.

⁸⁹ Conform procesului-verbal din 12 decembrie 1939, f. 74. Foarte probabil, concediul era legat de nașterea mezinului. Din dosarul personal al tatălui aflăm că familia avea trei băieți: Constantin (născut în 1928), Mihai (născut în 1937) și Paul (născut în 1939). În 1947, Constantin era elev de liceu (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A-H, dosar C/1636, f. 1).

⁹⁰ Învățătorul Gh. N. Corduneanu (născut în 1913, în comuna Movileni, județul Iași), foarte probabil fratele lui Constantin, absolvise Școala Normală din Iași în 1934 și lucra în învățământ din 1937. După scurte episoade în alte localități, s-a fixat pentru o perioadă îndelungată la Goești (com. Lungani), unde era și director de școală (*ibidem*, dosar C/1093, f. 12 r.-v. și 13 v.). Aici a cunoscut-o și pe viitoarea sa soție, Domnica Nica, educatoare, transferată în 1940 din județul Trei Scaune (*ibidem*, dosar C/1076, f. 1, 25, dosar C/1345, f. 1). Cei doi s-au căsătorit în 1942 și, astfel, s-a mai format o familie de învățători, care a lucrat în aceeași școală în anii 1940. Interesant este că și ea apare ca fiind transferată la școala din Potângeni, în 1946 (*ibidem*, f. 1 v.), deși nu o găsim în filele condicii de inspecție la care ne referim.

⁹¹ Conform procesului-verbal din 16 ianuarie 1941, f. 75.

cu vechii titulari, soții Corduneanu. În 1943, lotul arabil al școlii fusese luat în arendă de un alt Corduneanu (N.), indisponibil în timpul unei inspecții din august, respectivul „fiind plecat din localitate”⁹².

În 1948, îl întâlnim în școală pe Mihai Corduneanu⁹³, învățător provizoriu. În anul următor erau iar trei posturi la școală, toate ocupate de familia Corduneanu (directorul, Constantin, soția sa și Mihai care era, foarte probabil, fratele său). În 1951, director la „școala elementară cu trei posturi din satul Potângeni” nu mai era Constantin, ci Mihai Corduneanu, învățător titular. Constantin nu mai era deloc în școală, doar soția sa a rămas și a predat în continuare. Al treilea post a fost ocupat de „tov. Stoica Ruxandra”, figură pasageră.

Dar directoratul familiei Corduneanu s-a încheiat, până la urmă. În 1953, noul conducător al școlii era „tov. C. Luchian”, iar al treilea post era ocupat de „tov. Sârbu Teodor”. Acesta din urmă nu s-a fixat aici, căci în anul următor o găsim în locul lui pe „tov. Dârvaru Ana”, care va completa echipa didactică pe termen lung, asumându-și tot mai multe activități și funcții paralele (directoare de cămin cultural, instructoare de pionieri, coordonatoare de echipe artistice etc.).

Este interesant de remarcat că Aglaia Corduneanu nu a avut cariera impresionantă a soțului său. Deși a predat peste trei decenii, nu a avut decât titlul de învățătoare definitivă⁹⁴, iar în anii 1940-1950 procesele-verbale de inspecție au notat inegal prestația sa. Pe când soțul său era concentrat, în august 1942, a fost serios apostrofată că nu se ocupă corespunzător de școală. Reabilitarea a fost rapidă (în septembrie același an), datorită binevoitorului subrevizor, Gh. Popescu. Dar, după instalarea directorului Luchian, evaluările au început să lase tot mai des loc pentru critici; erau la modă, dar o vizau prea frecvent. La o inspecție, din 1953, era acuzată că nu și-a făcut planificarea pentru „pătrarul al IV-lea”, dar observația era atenuată de înregistrarea faptului că își făcea zilnic schițele de lecții⁹⁵. Verificarea elevilor săi fusese satisfăcătoare, inspectorul cerând doar mai multă stăruință pe viitor. În anul următor, un alt inspector nota că nu se făceau planuri de lecții pentru clasele a II-a și a III-a, la care predă ea; cunoștințele evaluate erau mulțumitoare dar, în opinia inspectorului, elevii de clasa a III-a „au o slabă orientare politică [sic!]”⁹⁶.

⁹² El plantase 3 hectare de ovăz și 2 hectare de porumb, dar inspectorul nu a reușit să afle condițiile de arendare (proces-verbal din 13 septembrie 1943, f. 82).

⁹³ Mihai N. Corduneanu, născut în 1920, în comuna Movileni, județul Iași, absolvise Școala Normală în 1942, s-a căsătorit în 1944 și a fost numit în învățământ, cu titlu provizoriu, în 1945 (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A–H, dosar C/1032, f. 11 r.-v.).

⁹⁴ Conform informațiilor din dosarul său personal, s-a aflat „în serviciu din 1921” și abia din 1931 a deținut titlul de învățătoare definitivă (*ibidem*, dosar C/543, f. 5). Alte mențiuni notează însă că între anii 1920 și 1926 a fost învățătoare suplinitoare la școlile din satele Cogeașca Veche și Glăvăneștii-Noi (*ibidem*, dosar C/1731, f. 5). Informațiile despre ea sunt foarte sumare (s-au păstrat în fișele individuale pentru calcularea salariului). Este interesant însă că în arhive există un dosar comun – „Corduneanu Constantin și Aglaia, învățători” (dosar C/1731) – și că informațiile despre cei doi soți sunt amestecate într-altul, intitulat doar „Corduneanu Constantin” (dosar C/543).

⁹⁵ Vezi procesul-verbal din 5 mai 1953, f. 95.

⁹⁶ Vezi procesul-verbal din 17 noiembrie 1954, f. 98 v.

Obiecțiile au ajuns la detalii fine de metodă și practici de lucru în clasă, descrise pe larg într-un amplu proces-verbal din 1956; găsim aici inclusiv sfatul de a fi obișnuiți elevii cu folosirea sugativei, iar inspectorul Titu Grozeanu a reușit să observe cum școlarii nu scriau, ci desenau, de fapt, „literă cu literă de [pe] tablă” și asta era o „tendință ce trebuia combătută”⁹⁷ în viitor.

Următoarea înregistrare, din partea inspectoarei Sidonia Călugăreanu, era mai amabilă, în acord cu tonul temperat al întregii sale relatări, dar ultimul inspector care apare în condică, Pavel Lazariuc, face un adevărat rechizitoriu venerabilei învățătoare. Concluzia sa era că lipsurile se datorează faptului că ea „nu studiază metoda și nici nu participă la ședințele cercului pedagogic”⁹⁸. De altfel, ținuse doar „o singură conferință” didactică pe anul școlar în curs⁹⁹. La ultima vizită înregistrată în condică, tovarășa Aglaia Corduneanu a fost absentă de la școală. Inspecția se desfășurase în timpul vacanței școlare de primăvară, elevii nu erau prezenți, astfel încât inspectorul nu a mai avut prilejul să o evalueze¹⁰⁰.

Odată cu *saga* familiei Corduneanu, am trecut practic în revistă istoria școlii de-a lungul a peste trei decenii. Dar înaintea lor au fost și alți învățători. În acte apar mai multe nume, dar, dintre toți, doar unii au reușit să se stabilizeze pe termen lung. L-am menționat deja pe Mihai Hulubei, dar, înaintea lui, primul personaj care s-a remarcat a fost învățătoarea Paraschiva Pomârleanu (căsătorită Teodorescu) despre care inspectorul D. Sachelarescu nota, în 1915, că este „de 14 ani în învățământ și de 14 ani la această școală”¹⁰¹.

În primăvara anului 1916, ea nu mai era la post, fiind înlocuită de suplinitoarea Smaranda Nicolau, pe care o regăsim aici și în 1918. În primăvara următoare, la școală preda o învățătoare Smaranda M...[?] venită prin detașare de la școala din Trifești-Hermeziu, unde ocupase postul al II-lea; nu putem ști dacă a fost vorba despre una și aceeași persoană. În 1920 îl găsim ca suplinitor pe învățătorul I. Cogălniceanu pentru postul I, iar pe învățătoarea Maria Vlahuță, ca suplinitoare pentru cel de-al doilea post. În 1922 era doar învățătorul Mihai Hulubei¹⁰² (din dosarul său personal reiese că a fost numit aici în septembrie 1921), care va rămâne în post, singur sau cu unele colege, până la instalarea familiei Corduneanu. Vedem, astfel, că perioadele de instabilitate a cadrelor

⁹⁷ Conform procesului-verbal din 6 aprilie 1956, f. 100.

⁹⁸ Proces-verbal din 3 mai 1957, f. 103 v.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 104 v.

¹⁰⁰ Lipsise și ocupanta celui de-al patrulea post din școală, Aurelia Balan, învățătoarea de la clasa I-a. Erau însă prezenți, deși era vacanță, directorul Luchian, Ana Dârvaru și educatoarea Maria Ungureanu. Inspecția s-a concentrat, în final, asupra acesteia din urmă și a grădiniței încă neorganizată satisfăcător.

¹⁰¹ Proces-verbal din 14 aprilie 1915, f. 23. Înaintea sa, fuseseră suplinitori domnișoara Maria Petrovici (în 1900), apoi G. Teodor (în 1901).

¹⁰² Din dosarul său personal reiese că a funcționat aici de la 1 martie 1921, până la 1 septembrie 1926 (AN-Iași, fond Inspectoratul Regional Școlar Iași, *State personale...*, vol. I, A-H, dosar H/339, f. 7 v., 8). În această perioadă s-au născut și cei doi băieți ai săi, Constantin (1924) și Mihai (1926).

didactice au fost, de fapt, scurte, în istoria școlii; în doi-trei ani, se ajungea la un învățător cu voință și motivație suficient de puternice pentru a rămâne în sat.

Dorința de stabilitate a învățătorilor se vede cel mai clar în dispunerea, pe cât posibil, în aceeași școală, a soților. Cazul familiei Corduneanu nu este o excepție, ci confirmă un curent general. Am observat că și Mihai Hulubei a reușit să își aducă soția la aceeași școală, în 1926. Dar peste tot în jur era un obicei încetățenit. La 1942, un inspector făcuse un turneu de supra-control la mai multe școli din zonă, constatând următoarele: în comuna Gropnița, într-o școală cu trei posturi, predau soții Ștefan și Maria Ciolan; în satul Forăști, din aceeași comună, predau soții Natalia și Ștefan Anania; în satul Mălăiești, predau soții Maria și Dumitru Dascălu. La școala din Potângenii lucreau binecunoscuții soți Corduneanu¹⁰³. Practic, la fiecare dintre școlile vizitate lucrau câte o pereche de învățători.

Din informațiile deja invocate, reamintim și existența altor familii de învățători: Ilie și Maria Râpă în satul Bosia (com. Ungheni), Const. și Maria Râpă în Podu Iloaiei, Gh. și Domnica Corduneanu la Goești (com. Lungani). Celor căsătorii le putem adăuga fiii sau frații identificați, ceea ce conturează un tablou complex al legăturilor de familie și al tendinței de ocupare, pe cât posibil, a posturilor din zonele de origine, unde se aflau în preajma rudelor și puteau beneficia de un sprijin suplimentar (relațional și material).

Dar cum se putea construi un bun traseu profesional și, eventual, o carieră satisfăcătoare în domeniu? Procesele-verbale ne arată cele mai utilizate rețete de succes, care aduceau beneficii deopotrivă școlii, sătenilor, învățătorilor și familiilor lor. Totul începea cu localul școlii și cu o bună frecvență a elevilor, așa cum o sugerează chiar formularul de inspecție. În afara acestor aspecte, la fiecare inspecție și la examene elevii trebuiau să își probeze cunoștințele în fața examinerilor, dovedind concret efortul depus sau nu de învățători pentru progresul lor școlar; dar – pe lângă faptul că și evaluatorii puteau fi subiectivi – învățătura dovedită de elevi nu era de ajuns pentru promovarea dascălilor.

Activitățile extrașcolare erau cel mai eficient instrument de afirmare a unui învățător¹⁰⁴, începând cu lucrul manual (sau „de mână”). Cu acesta începuse învățătura Paraschiva Teodorescu și tot așa s-a evidențiat Mihai Hulubei, care a fost și premiat, după cum am văzut. Apoi grădina școlară putea aduce, la rândul său, aprecieri utile dascălilor. Lecturile personale nu impresionau atât de mult.

¹⁰³ Proces-verbal din 13 august 1942, f. 78 v.

¹⁰⁴ Am putea plasa această observație în contextul extinderii ethosului haretist, căci, în anii 1870-1880, simpla funcționare a unei școli era deja un merit pentru învățătorul respectiv, căruia nu i se cerea decât să ducă regulat copiii la biserică și să dovedească direct, sătenilor sau inspectorilor, că micuții știu să scrie, să citească, să facă ceva calcule. La sfârșit de secol XIX și în cel următor, se așteaptă, se cer și – după instalarea regimurilor autoritare – chiar se impun tot mai multe activități extrașcolare, care, după 1947-1948, vor deveni și tot mai politizate. Această aglomerare de activități a fost adesea reclamată, dar era și o pârgie pentru mai buna integrare a învățătorilor în viața comunității, ceea ce le aducea sprijinul direct al sătenilor în orice demers școlar – sau pentru aprecierea lor de către superiori.

Dar o bibliotecă organizată pentru elevi și familiile lor era mult mai bine văzută. Hulubei inițiasse și o casă de economii pentru elevi, dar C. Corduneanu l-a surclasat, organizând cooperativă, muzeu școlar, cor bisericesc, cerc cultural, șezători, comitet școlar, bancă populară. Practic, în preajma celui de-Al Doilea Război Mondial, era cea mai influentă persoană din sat. Și după război s-a adaptat din mers conjuncturii politice și a înfruntat curajos lipsurile dramatice, în acord cu noul discurs „democrat”, ceea ce a și permis ultima sa promovare. Situația s-a schimbat vizibil abia după 1950, iar în anii următori vedem cum se acumulează datele noului tip de abordare a carierei școlare. Activitățile extrașcolare cerute sunt altele – inițiativele personale nici nu își mai au locul – iar extinderea militantismului propagandistic depășește tot ce s-a practicat anterior.

Imaginea dascălului exemplar, în viziunea noului regim, este mai greu de creionat, pentru că exercițiul critic al inspecțiilor maculează orice apreciere. De pildă, directorul Luchian este și laudat, și blamat în varii situații. La fel, învățătoarea Ana Dârvaru adună de la început mai multe critici pentru insuficiențele cunoștințe ale elevilor săi, este acuzată că nu își pregătește suficient lecțiile și că nu lucrează mai eficient în clasă¹⁰⁵, dar treptat se evidențiază pentru toate celelalte „sarcini” bine îndeplinite la căminul cultural, în organizația de pionieri. Practic, avea mai multe funcții și servicii, care îi ocupau cam tot timpul; poate că a existat o constrângere în acest sens, poate că erau și avantaje, dar ele nu reies din aceste documente.

În ciuda cantității mari de date înregistrate în această condică școlară, multe informații lipsesc, iar tabloul epocii rămâne dezechilibrat: repetitiv sau clișeizat în mare parte, aluziv în alte direcții, difuz sau complet opac pentru diferite alte interogații și, în ansamblu, vulnerabil în fața unei posterități tot mai îndepărtate de epoca respectivă, expusă unor abordări livrești și unor constructe istoriografice (încă) simplificatoare.

Departa de lume

Condica proceselor-verbale de la școala satului Potângenii pare scrisă cumva dintr-o margine aproape ștearsă a ceea ce se știe despre „marea” noastră istorie națională. Aici evenimentele istorice au dus, în principal, la tăceri prelungite între două inspecții; așa au trecut războaiele, schimbările de regi sau de regimuri politice, armatele care au fost în trecere sau care au rămas, lipsurile pătrunzătoare ce au dus la crize sau revolte. Dintre toate, au ajuns în paginile condicii doar câteva semnale modeste, aduse și ele doar până la limita inteligibilului local față de istoria națională.

¹⁰⁵ În apărarea sa, învățătoarea recunoștea că „lipsește prea mult de la orele de clasă, fiind chemată mereu de Raionul UTM” (proces-verbal din 30 ianuarie 1957, f. 102 v.). Recomandarea inspectoarei – dificil de aplicat, dar elocventă pentru a ilustra competiția internă și necoordonarea efectivă pe teren a diferitelor autorități impuse de regimul comunist – era „să nu mai lipsească de la orele de clasă fără aprobarea prealabilă a Secției de Învățământ [a Sfatului Popular]” (*ibidem*, f. 103).

De exemplu, din șirul dramatic al celor petrecute de la începutul secolului al XX-lea – răscoala din 1907, războaiele balcanice și cel mondial, pierderi și câștiguri teritoriale, schimbări de regi –, doar pomenirea morții bunului rege Ferdinand, recomandată ca moment aparte în festivitățile deschiderii anului școlar 1927, a rămas într-un proces-verbal¹⁰⁶.

Cu alt prilej, o zi de inspecție, din 19 ianuarie 1939, s-a întâmplat să fie joi și așa „s-a executat programul străjeresc”, pe care soții Corduneanu l-au prezentat complet și cu entuziasm; mai mult, după-amiază, și-au pus la dispoziție propriul aparat de radio, pentru audiția colectivă a emisiunilor „Ora străjerilor”, „Ora copiilor”, „Ora sătenilor”¹⁰⁷. Aflăm, astfel, câte ceva din ceea ce „a dat culoare” vieții școlare în timpul regelui Carol al II-lea.

Despre intrarea României în cel de-Al Doilea Război Mondial, putem afla citind în procesele-verbale despre „Colțul Eroilor” pe care trebuiau să îl aranjeze elevii în clasă, despre centrele premilitare, despre munca de război sau despre ordinul de a se construi adăposturi pentru elevi, informații presărate în toate procesele-verbale din anii 1941-1943. Despre ocupația militară sovietică nu se spune nimic, aflăm doar că ceea ce a fost cândva un „sacrificiu sfânt” – adică intrarea în război, în 1941 – devenise, între timp, un război nefast; sau deducem evoluția generală din faptul că trebuia amenajat un „Colț ARLUS”¹⁰⁸. Nici alungarea regelui Mihai, nici instaurarea Republicii Populare Române nu au fost consemnate clar dar, după cum am văzut deja, din 1949 a mai apărut un „colț” educativ și ornamental, cel dedicat Republicii Populare Române.

Vocabularul inspectorilor s-a îmbibat masiv de propaganda comunistă – dar nu imediat după 23 august 1944, așa cum am putea crede, ci după anii 1948-1949 –, iar cerințele impuse învățătorilor și sătenilor erau tot mai clar subordonate agendei politice de moment (alfabetizare, susținerea Frontului Democrat Popular în alegeri, campaniile agricole și de colectivizare agricolă etc.). Nu erau doar presante, ci și nefiresc de ample, ajungând chiar până la copii, căci și ei erau evaluați dacă au sau nu o „pregătire politică” adecvată.

În școala din sat, evenimentele naționale sau internaționale erau surclasate de cele locale: examenele de absolvire, ședințele de cerc cultural, vizitele inspectorilor, epidemiile sau iernile foarte grele, serbările și festivitățile organizate de învățători, inaugurarea noilor clădiri și anexe școlare ș.a. În marginea „lumii mari”, era o altă lume, indiferentă altora, adunată în sine și sărăcăcioasă, dar bine încheagată în rosturile sale. Învățătorii care au subzistat și au prosperat ani și decenii în șir aici au înțeles cum funcționa. Cheia care putea deschide această lume spre necunoscutori era perceperea delicatului echilibru între obiceiurile

¹⁰⁶ „[...] în prima zi [de școală], în fața autorităților comunale și a părinților copiilor se va face amintirea mărețelor fapte a[le] glorioșului nostru fost rege Ferdinand I”, recomanda subvizorul de circumscripție școlară M. Dimitriu (proces-verbal din 22 octombrie 1927, f. 54 v.).

¹⁰⁷ Vezi procesul-verbal din 19 ianuarie 1939, f. 73.

¹⁰⁸ Este vorba despre Asociația Română pentru strângerea legăturilor cu Uniunea Sovietică, înființată la sfârșitul anului 1944, dar în plină expansiune la finele anilor 1940. Era un simbol al „prieteniei” României cu Uniunea Sovietică, ce trebuia difuzat obligatoriu prin intermediul școlilor.

demult statornicite și noutățile care băteau mereu în poarta școlii. De fapt, exercitarea meseriei dascălului sătesc a fost bazată pe știința sa de a media un schimb între păstrarea celor știute și acceptarea unor noi cerințe. Chiar în sala de clasă, acest joc nesfârșit ieșea la iveală de fiecare dată când inspectorii discutau metodele de predare, reluând sfaturi de bune practici, dezavuând ceea ce se considera perimat și ineficient, aducând mereu obiecții.

Meșteșugul de bază al elevilor a rămas același, definit prin binecunoscute îndemânări: cititul, scrisul, calculele matematice, învățarea informațiilor de orice fel (din religie, istorie, geografie, științe naturale) sau practicarea dexterităților (desen, cântări, exerciții fizice, îndemânări artisanale). Deși elevii, învățătorii și inspectorii se schimbau, cerințele de bază nu deviau aproape deloc de la corpul principal al învățării. Doar mijloacele, procedeele și unele conținuturi propuse parcurgeau variații, trecând, de pildă, de la tăblițele de scris, la caietele special liniate pentru caligrafie, cu sugativa aferentă, de la „Iubește pe Dumnezeu” la „Întâlnire cu Stalin” sau de la repetarea lecțiilor, în cor, împreună cu învățătorii, spre temele date pentru acasă, ca mod de fixare a celor învățate.

Ceea ce s-a schimbat destul de vizibil, de-a lungul jumătății de veac pe care am urmărit-o în paginile registrului la care ne referim, sunt dimensiunile cantitative. În ciuda unor stagnări conjuncturale, pe termen lung au crescut numărul de elevi, numărul de învățători, numărul de săli de clase, numărul de ani școlari parcurși de elevi¹⁰⁹, chiar și vârsta celor angajați în studii, de vreme ce campania de alfabetizare ajungea foarte insistent și la adulți. Se pare că numărul inspectorilor nu a păstrat un ritm de creștere similar – ba chiar s-a redus, după 1948 –, ceea ce sugerează o altă raportare a autorităților școlare față de propriii subordonați, prin supra-încărcarea cu sarcini de control a directorilor de școală sau prin redistribuirea supravegherii și altor personaje (activiști, reprezentanți ai autorităților locale). În plus, pare că accentul se mută dinspre interacțiunea directă, personală, a inspectorilor cu cei inspectați, spre augmentarea autoînregistrării scrise a tuturor activităților prestate de cadrele didactice.

Dar nu întotdeauna cantitatea a putut modifica raporturile între diferiți participanți la viața școlii. Datorită numărului mic de elevi alocați unui anume an de studiu, s-a păstrat, de exemplu, obiceiul predării simultane la mai multe clase de către același învățător. Chiar și în zilele noastre s-a revenit – din motive

¹⁰⁹ Dacă, la început, elevii abia frecventau clasele a I-a și a II-a, nivelul s-a ridicat spre a III-a și a IV-a. Era oricum un decalaj continuu față de prevederile legale, care cereau mai mult. Clasa a V-a a fost un eveniment târziu și care nu a durat (condica înregistrează doar două examene de absolvire la acest nivel), iar extinderea spre clasele a VI-a și a VII-a (alocate școlii postprimare) a existat strict în anii inspecțiilor speciale pentru gradele didactice superioare. Șocol celui de-Al Doilea Război Mondial a fost atât de mare, încât în primii ani, când s-au mai ținut totuși ore, copiii erau împărțiți doar în primele două clase. Stabilizarea a însemnat fixarea școlii cu limita la clasa a IV-a, dar având extensia cursurilor de alfabetizare și apoi a grădiniței. Practic, atragerea și menținerea copiilor la grădiniță – care încă nu era complet organizată nici în forma sezonieră – au devenit noile obiective ale inspectorilor școlari, așa cum apare în ultimul proces-verbal din condică, cel din 1958.

pecuniare – la această soluție, acum desconsiderată pedagogic, dar care a fost timp de peste o sută de ani singura practicabilă în școlile sătești.

Tăcuta și îndepărtata viață a școlii din satul Potângenii, așa cum s-a „prins” în filele registrului de inspecții, are desigur și alte sugestii reflexive pentru cei interesați, altele decât le-am enumerat până aici. Putem urmări, de pildă, cum evoluează lecțiile de citire, metoda de învățare a calculelor, relația cu autoritățile administrative, discursul moralizator școlar, tipul de rechizite sau de materiale didactice folosite (inclusiv manualele școlare), limbajul apreciativ sau punitiv al inspectorilor și altele. Dar niciun text nu poate spune totul, la fel de clar pentru toți, despre alt text, astfel încât rămâne mereu loc pentru alte lecturi.

Leafing through a Registry of School Inspections

(Abstract)

Keywords: school history, teaching career, rural society, modernization, local history, communist discourse.

The paper relies on an inspection school registry in a village in Iași county (Potângenii). The document, which illustrates a continuity of more than a half of century, is not included in the fonds of the National Archives. Although the printed form of the inspection reports from the late 19th century had standard headings, the inspectors often ignored and overwrote them, or noted their observations beyond the formal headings. These initiatives only rarely affected the usual patterns, confirming that both the teachers and the rural society were part of a conformist milieu. Although obscure, this world was inhabited by both prominent and marginal characters, and had extremely strong connections with the rural communities (but not with the cities). It witnessed personal dramas or overwhelming historical events, e.g. the two World Wars. Against this background, as far as the available information allowed me, I was able to reconstruct life trajectories of teachers, their careers, relationships, upper social mobility, ways of managing resources, and so on. It is surprising that the “story” of the Potângenii school continues, featuring disputes over the use of public money, personal intrigues etc. One can recognize here the main patterns of the world that the old inspections registry revealed to us.